

לקורות קהלת צרניקאו

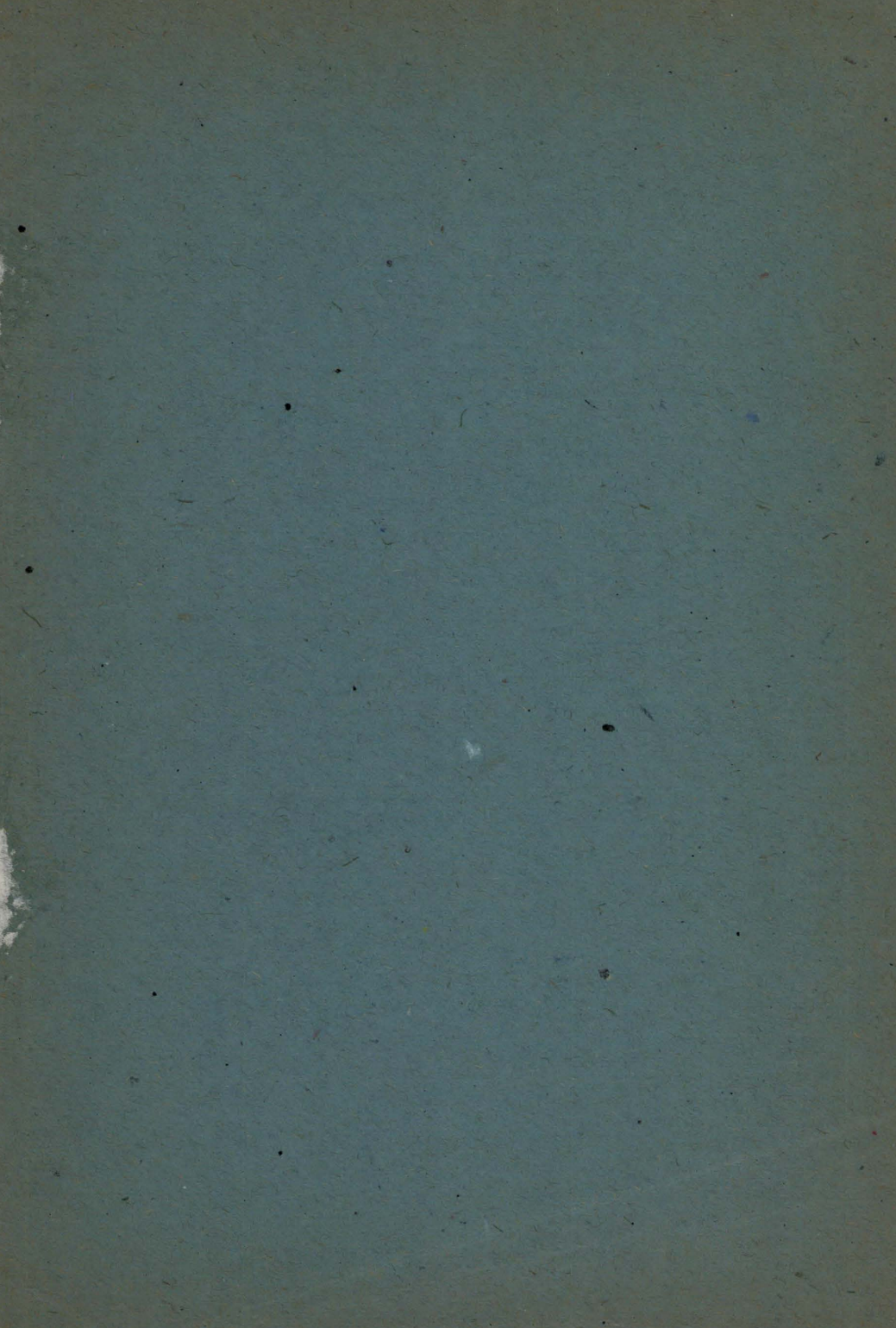
בלוית מפה אחת ושתי תמונות

מ א ת

הרב דר. עק. ב. פוזנר

ירושלים תשי"ז

הוצאת ארז

לקורות קהלת צרניקאו

בלוית מספר אחת ושתי חמינית

מ א ת

הרב דר. עק. ב. פוזנר

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2024

ירושלים תשי"ז

הוצאת ארז

כתובת המחבר:
הרב דר. עק. ב. פוזנר
רחוב דוד 34, תל ארזה
ירושלים

Address of the author :
Rabbi Dr. A. POSNER
Tel Arza, David str. 34
JERUSALEM, Israel

ל ז כ ר

הרב דר. **חיים יהודה ווייל** הי"ד
רבה האחרון של קהלת צרניקאו

ה ק ד מ ה.

הספר הקטן הזה, שאני זוכה להוציא לאור בע"ה, הוא תמצית של רשימות רחבות ומפורטות, על הקהלה היהודית בעיר צרניקאו בפרוסיה ועל המשפחות היהודיות שם בתקופה של מאה שנה בערך.

וספר זה יישמש גם דוגמה למחקרי על קהלות רבות במדינת פוזה במאה הקודמת ובמאה הזאת, עבודות מדעיות, שרוכז מוכנות לדפוס ותקופות, לדפוס עוד אחת אחת, בעזרת מוסד או בעזרת יחידים, שהעניין הזה קרוב ללבים.

אמנם יש להודות, שמדינת פוזה כולה זכתה כבר למחקר היסטורי. הרב דר. אהרן הפנר, יליד המדינה, שכהן בקושטין, והמורה י. הרצברג בכרומברג הוציאו משנת 1903 עד שנת 1928, חוברת אחרי חוברת, עד שיצא ספר גדול ומקיף, בלזית תמונות שונות ורבות, וקראו לספר הזה: "מהעבר ומההווה של היהודים במדינת פוזה".¹ שניהם אספו בחריצות רבה ידיעות מכל הקהלות, ניצלו את כל החומר הארכיאולוגי, שיקלו להשיג, בדקו ספרים ומאמרים במספר רב על המדינה ועל עריה, והצליחו לתת תאור קצר על כל קהלה וקהלה ועל מקצת רבנים שישבו שם. שניהם היו זקוקים למאמץ רב ולעזרה רבה מצד הקהלות. עוד בתחלת המאה הזאת התקיימו במדינת פוזה יותר מ 130 קהלות ולמעלה משלושים רבנים ישבו על כסא הרבנות אבל גם אם נשכח כראוי את הספר של הפנר-הרצברג, יש לומר, שלא שם.

לקהלות את הזכרון הרצוי. הם לא שמו לב במדה מספיקה לכתי הספר הכלליים ולכתי הספר של הדת בערים האלה, ולגמרי לא התענינו במשפחות, מוצאן וגורלן ועוד החוכרות הראשונות יצאו לאור בתחלת המאה — גם החוכרות על צרניקאו שמכילה רק 5 עמודים, הופיעה בשנת 1903 — ומאו עברו על הקהלות האלה עוד כמעט עשרים שנה טובות של שלווה שלמה ובתוכן גם שנות מלחמת העולם הראשונה, ואחרי כן רק התחילו השנים הרעות על תוצאותיהן הרעות והמרות. וכך זה לא מצא עד היום תאור הסטורי.

וכן עלה בלבי הרעיון, לספר את קורות הקהלות האלה בזמן הפרוסים, ולתת עד כמה שירי מנעת ועד כמה שקבלתי תשובות, ידיעות על המשפחות ועל גורלן בהגירה הראשונה אחרי שנת 1919 ובגירוש השני אחרי שנת 1933.

זה שלשים שנה ויותר אני מחפש רשימות וידיעות על הקהלות בפרוסים השונים, כפי שהקורא ילמד מההערות, וגם בארכיוונים שונים, בזמן האחרון בעקר בארכיוון הכללי בירושלים. ובמזרחי, שעוד אמצא חומר נוסף, ועוד אצליח א"ה להתמסר עם שירי המשפחות, כדי להשלים את חקר המשפחות.

אינני רואה את עבודתי כנגמרת או כשלמה. אבל הסכמתי להוציא ספר זה בתקוה, שמצוה גוררת מצוה ושאחרים יביאו לפני גם הם מה שתחת ידם, מה ששמו בזכרונם ויזכו אותי להוציא עוד חוכרות רבות.

אין כאן המקום, לספר לקהל הרחב על מכתבי העדוד הרבים שקבלתי בעשרים השנים האחרונות, לאחר שנודע ענין מחקרי כקהל ישראל בעולם הגדול ואין כתבו לי פעמים רבות מכתבי תודה, סימן שעוררתי זכרון דברים שכמעט נשכחו מהלב,

וברוך מי שמחיה את זכר המתים. נפשות וציונים, בנינים ומוסדות, חברות ועובדות, זקנים ואבות, סכחות ואמחות, מורים ומורות, רבנים ופרנסים, ילירי המדינה שחונכו שם וגדלו את שם העיר במחקריהם הרכים בכל שטחי המחקר: משפט ורפואה, אמנות וריטוריקה, עתונות ומדיניות, כסופרים וכחוקרים, כפרופסורים וכממציאים. כולם קדשו את שם ערי מולדתם וקהלתם והתמסרו בכל נפשם לטובת כלל ישראל וכלל יושבי תבל והכל מפני שינקו פעם ממקור ישראל הנאמן והבלתי אכזב ושאו במקור המדע בארצות הגולה.

על כן אני מקדם בברכה את המעשה הטוב של הגברת פלורה פפיפר-ווייל בתו הבכירה של הרב דר. ווייל זצ"ל. רבה האחרון של קהלת צרניקאו, שאפשרה (יחד עם שאר הילדים) את הוצאת הספר הקטן הזה ואף מסרה לי פרטים על בית הוריה ועל קהילה וגם כמה דרשות של אביה, שנשארו בידה.

גם אחרים שפניתי אליהם סייעו בידי. את השמות ואת הכתובות קבלתי בעזרת כמה מודעות בעתונות היהודית ואוכל להזכיר רק אחדים, שענו באדיבות רבה ומסרו פרטים בעלי ערך. והנה בין הזקנים המורים מאכס זינון וזיגפריד רוזנבאום, והמורים אנשל וסברי, וטר זיגמר שליימר, כולם תושבי מדינת ישראל. ועוד אזכיר לתהלה את מר ארתור קרגר, כעת קרית ביאליק, שהראה התעניינות רבה, ואת הסוחר מאכס כהן מקרית ביאליק, ששחח אתי בביחי-בינתים הלך לעולמו יהא זכרו ברוך. — צאצאי משפחת מנגוס, כעת בלונדון, ומשפחת רוטשייד, כעת בתל-אביב. כולם יעמדו על הברכה וידעו, שעשו דבר גדול להנצחת קהילה והורות שעברו. ובברכה האחרונה אני כולל גם את בני אברהם חיים פוזנר, שעזר לי מאד בקריאת עלי ההנהגה.

אב הרחמים ירחם עליהם ועל כל עם ישראל הנתון בצרה גדולה בתקופה הקשה הזאת, עת צרה שהתחילה לפני כארבעים שנה, כשנתרקנו קהלות פוזנא מיהודיהן ושפורה את יהודי צרניקאו לכל חלקי תבל. ולאבינו שבשמים תפילתי: השקיפה ממעון קדשך וברך את עמך את ישראל ואת האדמה אשר נתת לנו כאשר נשבעת לאבותינו ארץ זבת חלב ודבש.

וכאן עלי להוסיף כמה שורות על העיר בכלל:

צרניקאו היתה עיר מחוזית ששוכנת על יד הנהר ניצה, בית תפלה היה בעיר לכל הדתות. קים שם בית ספר ראשון למורים, שעברו משם לסמינר למורים במקום אחר. היו שם כמה בתי חרושת למשל לבירה ולעצים ושתי מנסרות-קיטור. בשנת 1900 מנתה העיר 6898 תושבים, רובם פרוטסטנטים, בשנת 1921 ישבו שם רק 4859 תושבים, ביניהם 2031 קטוליקים ו 479 יהודים. היהודים זכו בכבוד רב בעיר ובעיריה.

העיר וכתה בשנת 1893 למונוגרפיה קטנה מאת י. קליס. לא הצלחתי להשיג את הספר ולעניין בו². בשנת 1919 עברה העיר לרפובליקה הפולנית.

פרק א'

מ ב ו א

אין בידינו ידיעות מפורטות על התישבות היהודים בעיר צרניקאו. וגם על העיר בכלל ידיעות בעלות ערך אינן. אין חומר ארכיולי. כל החומר שהיה בארכיון העיר בזמן הפרוסים מביא רק ידיעות מעטות. וכולן מהמאה הי"ח או הי"ט. ביניהן ישנם גם דוקומנטים על זכויות היהודים בעיר, שמספרם לא היה קטן. אחרי התמעטות, גדל מספר היהודים שוב בתחלת המאה הי"ט עד אמצע המאה. כנראה ישבו שם חזנים בעלי שם, כי פעמים רבות נזכר, שנקראו לימים הנוראים משם לעיר פוזנה.

אבל כל זה מעט ודל ואילו לא נשארו לנו שני ספרים מרבני הקהלה לא היינו יודעים דבר מה גם על רוח הקהלה ועל מנהיגיה הרוחניים.

בשנת תקפ"ח 1828 הופיע באמשטרדם הספר ברכת אברהם, הכולל מ"ב דרושים ומחברו הרב ברוך הכהן משארנקהאוז. הספר יצא לאור אחרי מות המחבר, והמחבר נקרא בשער הספר „הרב המופלא הדרשן הגדול“.

ובשנת תקצ"ד הופיע בברסלאו 1834 הספר לקט אליהו, חלק ראשון ביאור רמ"ח מצות עשין מאת „הקטן אליהו שפירא ראב"ד דק"ק טשארנקהאוזי יע"א בלאאמ"ו הרב הגאון המובהק המפורסם מו"ה יוסף יוסקי שי" אב"ד ור"ם דק"ק לעסלא יע"א“. גם את היחס שלו מצד האם מזכיר המחבר בשער הספר. הוא נכד רבי אליעזר ליפמן הלוי אב"ד דק"ק צילץ. ומסיים את דבריו בתפלה הזאת: „עיני לאל עליון מיחלות, כאשר עזרונני רחמי ה' המרובין, להתחיל חלק ראשון ולסיים, כן ירבה חסדו עמדי לסיים חלק שני בזמן קרוב אי"ה. אחלקם ביעקב ואפיצם בישראל“.

אבל פרטים על שני הרבנים האלה חסרים לגמרי.

רק מאז שנות 1850 והלאה המקורות אינם דלים כל כך, ואפשר לספר קורות הקהלה וקורות המשפחות, שישבו שם, עד שמגרו אותן קלגסי הגרמנים, שכבשו את העיר שוב בשנת 1939.

פרק ב.

האוכלוסיה היהודית בצרניקאוו.

מסכות שונות נמסרו לנו רשימות על היהודים בעיר גם בזמן הראשון, שהפרוסים שלטו במדינה.

הרשימות הראשונות נוגעות בשנים 1812, 1816 ו 1825.

והן מראות לנו שבשנת 1812 ישבו שם 1947 יהודים ובשנת 1816 2360.

בשנה הזאת 1816 היו ראשי אבות 527. מהם התעסקו במסחר 235,

כרוכלים 256, כמורים וכדומה 36 ובעלי בתים היו 185.¹

ובשנת 1825 היו ראשי אבות במספר של 789, אומנים ואכרים היו 118

ו 671 התעסקו משרותים שונים כמו בתי מרוח, בעלי עגלה, רוכלים, מקבלי

נדבות וכדומה.

בשנת 1837 מונה האוכלוסיה היהודית רק 944 נפש. בשנים 1883 ו 1889

מונים שם 896 יהודים. מאז מתחיל מספר היהודים במקום לרדת, כך שבשנת

1891 מונים רק כ 600 נפש, אמנם בשנת 1896 — אם אין טעות בדבר — שוב

800, אבל בשנת 1898 בין 4886 תושבים 660 יהודים. בשנת 1901 מספרם רק

544 בין 4860 תושבי העיר. בשנת 1907 עולה מספרם 479 יהודים בין 4859

יושבי עיר, ורק 90 משלמי מסים. בשנת 1913 יושבים בעיר 5007 איש וביניהם

רק 429 יהודים. וכך מספרם יורד ופיחת בהתמדה. בשנת 1920 היו עוד 400

יהודים שם ובשנת 1933. ז. א. בזמן הפולנים עוד 240. יש להטיל ספק אם

המספרים האחרונים הם מדויקים.²

העקר בדבר, שבסוף המאה האחרונה ובתחלת המאה הזאת עזבו משפחות

שלמות רבות את העיר ועברו לברסלאו או לברלין בעק, וגם אחרי 1919

עלתה ההגירה, רק שאולי התישבו שם יהודים מפולין ומרוסיה. ועליהם אין לנו

ידיעות רבות.

בכמה שורות עלינו לדבר על סבת ההגירה הזאת, שסכנה לא רק כאן

אלא בכל המדינה את קיום הקהלות והיתה גם בעוכרי המצב הדתי של יהודי

המקום. רבים טענו, שהפוליטיקה הפרוסית נגד היהודים והפולנים במדינה הזאת

הביאה נזק רב וגרמה לעזיבות האלה. כי לפעמים לא ידעו היהודים למצוא את

הקו הנכון, אם צדדו בבחירות למפלגות הגרמניות, ראו הפולנים בהם עוינים

ואם עבדו שכם אחד עם הפולנים, הנה הגרמנים לא היו שביעי רצון, והאנטיש-

מיות הפולנית גברה בתחלת המאה והחרם נגד חנויות היהודים לא הביא הועלת

ליהודים. אבל אחרים טענו, שהיהודים בעצמם לא דאגו לאחייתם במדינה, לא

בנו שם בתי זקנים או בתי חנוך או מוסדות אחרים שיכלו לקלוט קהל רב

ויכלו להיות לעזר הקהלות. ועוד-האפשרות להשכלה גבוהה ולעניני תרבות היתה קטנה מאד, ולשם זה יצאו רבים את המקום. ויש לציין שרבים אהבו את הקהלה בכל זאת והשתדלו אל ידי ליגטים ועל ידי מתנות בעלות ערך להבטיח את קיום הקהלות לזמן רב עוד. ובאמת רק מפאת זאת ישבו עוד רבנים במקומות רבים ונשארו כל מוסדות הקהלה ברמה הגבוהה.³

כאן המקום להזכיר את המאמר המאלף של דר. יעקב טון. המציין שבשנת 1817 היו היהודים 17% של כל האוכלוסיה ובשנת 1905 רק 9.9%. המאמר הזה מעמיק יותר ועוקב אחרי המצב הכללי במדינת פוונה. המחבר קובע, שבעוכרי היהודים שם ישנם גם הפולנים וגם הגרמנים, גם התחוקה, וגם הקואופרטיבים, גם הועד לחלוקת המדינה מידי בעלי אחוזה, לתושבים רבים. כולם בשוה, כולם בתמידות, כולם בשיטה הם שונאי היהודים והם הגורם העקרי להגירת היהודים, עובדה שהסטטיסטיקה מוכיחה שנה שנה ובכל מקום ומקום.

סטטיסטיקה מאלפת מובאת בספרו של דר. ניימן, שכותב את שם העיר עוד טשרנקוב : אלה המספרים

1880	1871	1849	1840	1837
4.896	997	1111	1081	944

המספר של שנת 1837 מובא לפי העתון הממשלתי של שנת 1838.⁵

רעיון הדרשה של הרב דר. ווייל לשכת ק' פ' שלח לך תרעיב.
איך לא הכיר משה רבנו מקודם, שרוב המרגלים ישימיעו את קולם נגד ארץ ישראל ? התשובה : כשיצאו היו כולם אנשים, ז. א. ישרים וצדיקים. אבל בדרך שמעו לדברי המתאוננים רע על הארץ, וככה נטו לרוב ולא נשארו נאמנים ליהושע וכלב.

מזה אפשר להכיר את כוחו של יצר הרע ומוה מבינים את עצת חכמינו ז"ל : אל תדין את חברך עד שתגיע למקומו, וגם את דברי תפלתנו בכל יום : הרחיקנו מאדם רע ומשכן רע.

מתוך כתב יד.

פרק ג.

רבני הקהלה

הקהלה הצטיינה עד ימי קיומה האחרונים בזה, שמסרה את ההנהלה הרוחנית לידי רבנים שומרי המסורת, לומדי התורה, כדי ללמדה גם לאחרים. בשנת תקפ"ח הופיע באמשטרדם ס' ברכת כהנים, המכיל מ"ב דרשות, ומחברו היה "הרב המופלא הדרשן הגדול מהור"ר ברוך הכהן נ"ע שהיה אב"ד דק"ק טשארניאווה".

בשנת תקצ"ד הופיע בברסלאוו הספר "לקט אליהו", חלק א' באור רמ"ח מצות עשין מחבר הספר היה הרב אליהו שפירא, שהיה ראב"ד דק"ק טשארניאווה.

לפני אמצע המאה הי"ט נבחרו כרבני הקהלה רבנים שהיו מוכתרים גם בכתר המדע והשיגו את תואר דר. לפילוסופיה באחת האוניברסיטאות באירופה. הראשון בין אלה היה הרב דר. שלמה פופר¹, יליד המדינה, שישב שנים רבות במקום הזה. פופר נולד בליסא, עיר ידועה במדינה, בכ"ו שבט תקע"ה. גמר את חוק למודיו הכלליים בגימנסיה בברסלאו ובקר שם גם את האוניברסיטה, את למודיו העבריים למד בעיר מולדתו ויצק שם מים על ידי הרב ר' יהודה ליב בלשקה², ששיבתו היתה מפורסמת מאד ורבים נהרו אליה, באוניברסיטה בברסלאו למד פילוסופיה ובעקב את השפות השמיות והשיג שם בשנת 1850 את התואר דר. על יסוד עבודה מדעית³, הוצאת שני מאמרים בערבית ותרגום גרמני עם הערות מתלמיד אחד מאסכולתו של אביצנה.

בזמנו בברסלאו היה מורה בבית הספר לדת שם, ומשם עבר בשנת 1852 לכהן בעיר שטראסבורג⁴ בפרוסיה המערבית. שם ישב שלש שנים ועבר כרב לצרניקאו, קהלה יותר גדולה, יותר מבוססת, וגם ישבו בה יותר תלמידי חכמים, שלמדו בבית המדרש במקום באהבה ובתמידות. דר. פופר ישב שם על התורה ועל העבודה ונהג אה קהלתו ברוח המסורת. ועינו היתה פקוחה לכל מה שמתרחש בעם ישראל בסביבתו ורחוק ממנו. כך יש להבין את עבודתו הספרותית שיצאה בהוצאה עצמית בשנת 1865⁵. דר. פופר תרגם לגרמנית את הספר הידוע של הרב צבי הירש קלישר, הגדול בין חובבי ציון, שנקרא דרישת ציון כדי להפיץ את הרעיון החדש להתישבות חדשה בארץ אבותינו ברבים בין אלה. שקשה להם להבין ספר זה בלשונו העברית. גם את ההסכמות, שקבל הרב קלישר, תרגם הרב פופר והקדים לתרגומו⁶. מזה יוצא, שאהבת ציון בערה בלבו, ועדות לזה גם המשלוחים הכספיים שיצאו מקהלתו על ידו או על ידי אחרים. וענין אחר מעיד על הבנתו המלאה לחובת מנהיגי הרוח בקהלה. פופר דאג לזה, שהשוחטים יהיו יראי שמים כמלוא מובן המלה ותמך בהצהרה

הפומבית של הרב דר. א. סלפנדי בדירקתיהם⁷, שהרעיש את העולמות נגד קלות דעת קהלתו כלפי השוחט, המעשה הזה מסופר בספר אהלי שם פינסק 1912 ע' 487.^{7א}

כאחד מהראשונים זכה דר. פופר, שהממשלה הפרוסית מנתה אותו למפקח⁸ על בית הספר היהודי היסודי בעיר. מקום שהיה מאז ומני קדם בידי איש אינו יהודי.

שמו הלך לפניו, וכך זכה שנקרא והוזמן לאלטונא בהולשטיין. אחרי מותו של הרב ר' יעקב אטלינגר, ועל דרשתו כתבו אז, "כאחרון היה שם בחורש מאי 1873. דר. פופר שמהללים את כשרונותיו הריטוריים ומדגשים את עצמאות ההשקפות שהביא לפני הקהל". בבחירות לרבנות פופר לא הצליח, אבל העובדה מציינת בכל זאת את גדולתו, גם בתורה וגם בהטפות.

לפעמים הופיעו ממנו מאמרים על ענינים שקרובים לפילוסופיה⁹. דר. פופר נחשב כנאמן של החברה כל ישראל חברים¹⁰ בפריו וקבל מתנות ונדבות למטרת החברה הזאת. וגם עזר לדר. רייף במימיל בעבודתו הרחבה לעזרת היהודים הנרדפים ברוסיה.

סימן טוב למדה בה היו ענינים רוחניים קרובים לו העובדה שהיה חבר בחברת מקיצי נרדמים. חברה להוצאת כתבי יד עבריים, מיום הווסדה¹¹. ככה עברו השנים, והרב שמר על כל נכס יהודי. למד ולמד, דרש וחקר והיה נאמן לכל בית ישראל בקהלתו. לבית הספר היסודי ולבית הספר לדת, לבית המדרש ולבית הכנסת ולכל נצרך בעיר, יחד עם אשתו, שהיתה בת הרב בלשקה משינלנקה.

כשישב כמעט ל"ו שנה על כסא הרבנות בצרניקאו נפסק פתיל חייו והלך לעולמו בקיץ תרנ"א — 1891 לצער רבים שהוקירו וכבדו אותו כראוי. הקהילה מדגישה במודעות אבל את הקשרים הטובים של רבם לחברי הקהלה וקוראה אותו בתואר הכבוד "יועצנו".¹² את גופת המת הביאו לבית הכנסת, שקשטו בטוב טעם. וכל הקהל לרבות אינם יהודים רבים, זרם לשם לכבד את הרב הנפטר ולהפריד ממנו. ארבעה רבנים מהסביבה הוזמנו להספידו והופיעו. דברו הרב שלמה בראן משנידמיל¹³, והרב ולדלר¹⁴ משינלנקה, שניהם. ישבו שם כבר שנים רבות, הרב דר. רזונטל¹⁵ מרוגוזין והרב דר. וורשנר¹⁶ מזמטר. וכולם הרימו על נס את מעשיו הרבים בכל שטחי היהדות, את אופיו הטוב ואת מסירותו לרבנות. הקהלה מסיימת את מודעת אבל במלים: "כבוד רב לזכר האיש המצויין".

אשתו הרבנית פופר נפטרה בסוף שנת 1910 בפוזנן, בביתו של בנה דר. פופר, רופא עצבים שם, ונקברה על יד קבר בעלה בצרניקאו. כסא הרבנות נתינתם, ורק אחרי כשתי שנים בחרו ברב חדש, שוב רב מוכתר בשני הכתרים, כתר של תורה וכתר של מדע. זה היה הרב דר. שמואל

פרוינד, ¹⁷ יליד שלויה, שנולד בח' תשרי תרכ"ט בגלייביץ. פרוינד בקר את הגימנסיה בברסלאו, שמע לקח באוניברסיטה שם והיה תלמיד מן המניין של בית המדרש לרבנים שם, מיסודו של הנדיב יונס פרינקל¹⁸ ובהנהלתו של ר. זכריה פרנקל, הרב המתון ושומר המסורת. מלבד זה בקר גם עונה אחת באוניברסיטה בהיידלברג והשיג שם את התואר דר. לפילוסופיה על יסוד עבודת מחקר על משפטים זמניים בשפה הערבית. ¹⁸ כבר משנת 1889 היה מורה לבית הספר לדת בברסלאו, בזרם המסורתי, דר. פרוינד בא לצרניקאו בשנת 1893. כמורה היה כבר מנוסה, אבל לא כרב, הוא נבחר לשם אפילו לפני שקבל את התרת הוראה בברסלאו. אבל רצונו החזק ואהבתו הרבה למשרתו ולעבודתו עזרו לו מאד, להכנס בקלות תחת עול הדרישות הרבות בקהלה, שחסר לה המנהיג הרוחני. על נאמנותו לעבודת המורה גם כרב מעידה העובדה שבקר את אסיפת המורים לדת שהתקיימה בשנת 1895 בברסלאו ודבר שם בויכוח בהתלהבות ותמך בדרישה, שהמורים האלה יעברו בחינה יסודית והקהלות לא ימנו מורים בלתי נבחרים. שמו מופיע פעמים רבות בעתונות היהודית, הוא מרים את קולו לטובת מוסד כספי, שרוצה לתמוך בנערים יהודיים כדי שילמדו מקצוע אומנותי, ואינו מוצא מועדים. בכספו תומך דר. פרוינד את החברה לזית חן בסמינר בברסלאו ואת החברה מקיצי נרדמים בברלין.

בשנת 1897 חלה דר. פרוינד וכמעט חצי שנה לא היה יכול לצאת מביתו. כששב לאיתנו עשו לו כבוד רב, קשטו את בית הכנסת ואת מקומו בזורים טריים והפרנס דר. מיכאלזון קדם את פניו בדברי ברכה לבביים, ודר. פרוינד מודה ברגש על הסימנים היפים האלה של כבוד והוקרה.

דר. פרוינד שלא הוקיר רגליו מבית המדרש וידע למשוך את חברי הקהלה לבית הכנסת לדרישותיו ולכל מקום שהשמיע את קולו, היה בין הרבנים הראשונים, שהמליצו לרעיון ליסד חברות ללמוד ההיסטוריה של עם ישראל ולהכרת ספרות של עם ישראל. החברות האלה שצצו בשנים האלה על ידי יזמתו של דר. ג. קרפליס בברלין, הפיצו ידיעות רבות על קורות עם ישראל ועל סופרים יהודים בהרצאות וגם על ידי ספרים, שעליהם הודיעו ואותם הביאו לכל תפוצות ישראל, ודר. פרוינד נסע למקומות שונים, כדי להרצות שם וכדי להיות בקשר טוב עם קהלות אחרות ועם רבני הקהלות. ¹⁹

רק חמש שנים ישב דר. פרוינד בצרניקאו. בשנת 1898 נבחר כרב לקהלת אוסטרובו, אחרי מותו של הרב דר. אליהו פלסנר. קשה היה לו להפרד מהקהלה שאהב ושכבדה אותו מאד מאד, אבל הוא שאף להרחיב את גבולות עבודתו. בסוף שנת 1898 נכנס דר. פרוינד כבר לעבודתו החדשה באוסטרובו. ²⁰ דר. פרוינד נפטר בהנובר, לשם הוא בא מאוסטרובו, בקיץ 1939.

כבר בחודש הראשון אחרי שעזב דר. פרוינד את צרניקאו, חפשה הקהלה על ידי מודעה רב חדש, וכבר שני חדשים אחרי זה בחרו בהרב דר. א. זילברשטיין

חוב רר. חיים יהודה ווייל הי"ד
רבה האחרון של קהלת צרניקאו

מברלין, שהיה תלמיד בבית המדרש הליברלי בברלין. אבל הרב הזה לא נענה לקהלה הזאת, אלא הלך לאַבִּינג בפרוסיה המזרחית.

יותר משנה עברה עד שרב חדש כהן בצרניקאו.

זה היה הרב דר. חיים יהודה ווייל, ²¹ שהתחיל בעבודתו בצרניקאו בחודש פברואר שנת 1901. ווייל היה יליד מדינת פוונה ומזרע רבנים. זקנו היה רב בשורזינג. אביו היה חבר בית הדין ברוגאזין ^{a 21} ולפי המסורת ישנה גם קרבה משפחתית עם בעל קרבן נתנאל, הרב נתנאל ווייל בקרלסרוהע. ווייל נולד ברוגזין ביום 21.8.1866 כבן ר' מאיר ווייל ורעייתו פלורה מבית ווילהיים, גם היא ילידת רוגאזין. ווייל בקר את הגימנסיה ברוגזין ובשנים, ואחרי כן את האוניברסיטה בברלין. בו בזמן נכנס כתלמיד מן המניין לבית המדרש לרבנים מיסודו של הרב דר. עזריאל הילדסהיימר בברלין, וזכה עוד לשמוע את רבו ולקבל תורה ממנו. לפני זה היה זמן מה קשור בענייני מסחר וגמר את הגימנסיה באלטונה, הפסיק את הלימודים מטעמי בריאות ועזר לאביו בעסקיו, עד שאחר מות אביו חזר ללימודיו והתמסר ביתר שאת לשמוע את ההרצאות באוניברסיטה בשפות שמיות ביחוד ואת השעורים בבית המדרש לרבנים. בעבודה רבת ההיקף ועמוקת התוכן, שנתקבלה באוניברסיטה בברן שבשווייץ השיג את התואר דוקטור לפילוסופיה — תוכנה על עניינים משפטיים בספרי פלביוס יסיפוס ויחסם לתורה ולהלכה ²² — וקבל את התרת הוראה מידי הרב דוד צבי הופמן, מורה לתלמוד ולפוסקים בבית המדרש לרבנים

בברלין. ^{a 22}

הקהלה קבלה אותו בסבר פנים יפות. דרשתו הראשונה בבית הכנסת הצטיינה בלשונה ובתוכנה. מוטו הדרשה היו המלים ללימוד וללמד לשמור ולעשות ובקשר אתן הסביר הרב הצעיר והחדש את דעתו על הרבנות ואת ההשקפות של נאמן לתורה ולמסורה. הדרשה הזאת נשמרה בדרך נס בכתב ²³ יד של המחבר וממנה אפשר להכיר גם היום את כוחו כנואם, שהבין למשוך את לבות חברי הקהלה. אבל אם גם בכל מוסדות הקהלה נשמרה כל מסורת אבות יפה ובצורה יפה ידע הרב, שלא כולם עומדים לימינו, ושגם רוח הזמן החדש מצאה את דרכה ללבבות כמה מחברי הקהלה. ועל כן—כך מהלך מחשבותיו וסדר דבריו — עליו להדגיש, שיותר תמיד מלקום נגדם בדברי גדות ובדברי השמצה, כי לא זאת הדרך לקרב את הרחוקים, גם בהם ירצה לראות ידידים ויבקש את עזרתם למלאות את כל חפץ ידי הרב שתאר לפניהם. כי כמו שמשא רבנו אמר איכה אשא לבדי, כך גם דעתו, שזקוק יהיה לעזרת כולם ובודאי לעזרת יושבי המקום, שמכירים את החסרונות את הפרצות ואת הסדקים. ואלה הם קוי עבודתו: ללימוד ז. א. על ידי התעמקות תמידית במקורות היהדות להתכונן בלי לאות למלוי תפקידיו, ללימוד להיות מורה לכל דור ודור, לקטנים כמורה ממש וגדולים כמוכיח ומורה דרך החיים. לשמור להיות שומר נאמן

לתורה שנמסרה לידיו, להגן עליה מכל התקפה מבחוץ לבלי יכנסו רעיונות זרים לחצרות הקודש, ולעשות, לקיים את התורה באופן מופתי בעצמו ולהראות לכולם את דרך האמת, שהיתה נר דרגלי עם ישראל בכל התקופות הרבות שעברו על עם ישראל בארצו ובגולה. ובסוף דבריו מביא הרב שתי בקשות לפני הקהל: א. שיראו בו ידיר ותושב, וב. שלא יעשו לפני הילדים דברים בנגוד לתורה, שמלמדים בבית הספר, ובתפלה מסיים את נאумו הראשון בבית הכנסת בקהלתו החדשה.

בכל זמן כהונתו במקום הזה הוכיח דר. ווייץ, שאמת בדבריו, ומה שהבטיח ביום תחלת עבודתו שם, קיים כל ימי חייו. מאחר שסקרנו כאן את דרשתו הראשונה, נמשיך, לספר על כוחו בפה בבית הכנסת ובהודמנויות אחרות.

מליו היו שקולות, סגנונו היה מחודד ורעיונותיו היו קשורים בדברי חז"ל ובדברי המדרשים הרבים, והראו בכל זאת עצמאות רבה וחופש הסתכלות לתוך הענינים. הדרשות השמורות מראות, שדר. ווייץ לא עלה על במת בית הכנסת בלי שהכין את אשר בלבו להעלות על הניר, לפעמים מוצאים אנו רק ראשי פרקים, אבל על פי רוב כל הדרשה מנוסחת, מחולקת ומסוגנת יפה יפה. פה ושם השאיר לעצמו את האפשרות לשנות את ההקדמה לדבריו או גם חלק רב של נאום, ומוסיף בכתב ידו, שאולי זה או זה מתאים יותר, וכנראה, הרגע והשעה הכריעו במה לבחור. ענין מיוחד יש לדרשות לשבת נחמו ולשבת חזון, רבות כאלה נשארו, ומהם ילמד הקורא, כמו שהבינו השומעים, את גודל צערו על חורבן בית מקדשנו והתקוה לתחיית העם ולבנין בית המקדש. תמיד מתאר הרב את סבות החורבן ותמיד מוכיח ומשדל את הקהל ללכת בדרכי ה' לשוב לתורתו ולזכות לגאולה שלמה.

קצת חידוש היה בודאי לקהלה, שהנהיג הרב הזה תפלות בשפת העם לזוג הצעיר הבא לבית הכנסת בשבת הראשונה אחרי החתונה או לאם היוולדת בדרכה הראשונה לבית התפלה. הדברים האלה, דברי תודה ודברי שבח מצד אחד ומצד שני דברי ברכה נתנו מקום לקהל להשתתף בשמחת השמחים בשמחתם ולמבורכים למצוא יחס טוב לקהלתם, ובכל עת מצא הרב את המלים הנכונות, בטוב טעם ובדברים היוצאים מהלב מקבל הרב בשבת קודש פ' שמות תרע"ט 28.12.1918 את פני החיילים הרבים ששבו לביתם לעירם ולקהלתם אחרי תום מלחמת העולם הראשונה. דברי זכרון למעשיהם בזמן המלחמה ודברי זכרון לאלה שקרובים להם וישבו בביתם ממוזגים יפה עם דברי תודה ועדוה, ונוסף להם המבט לגישה החדשה לזולת, לקיום השני ורכושו ויחס חדש לחיים בכלל. הנאום הזה מצטיין בעקר במשפטים הרבים שהם תרגום מתוך התנ"ך וסדר התפלות שהולמים לגמרי לזמן ולענין.

ואותה הלשון היפה אפשר להכיר גם בתפלות שהתפלל במבמת בית

הכנסת בתחלת ימי החגים, גם בימים הנוראים. בכוחן היה להביא את הקהל הנאסף לרגשי הימים האלה ולהחדירם בהכרת רוח הקדושה ששוררת על חגי עם ישראל.

לצערנו לא נשאר לנו שום הספד לחברי הקהלה או לאחרים שמצאו את מנוחתם האחרונה בבית החיים בצרניקאו. רק הספד אחד בא לידינו. וזה הוא ההספד על ר' שמעון הורביץ. מחבר ההקדמה להוצאת מחזור ויטרי. דר. ווייל מדבר בתחלת דבריו על גודל האבדה, ועל הבקאות שהביא הנפטר אתו מרוסיה לגרמניה, על הנסיונות להתפרנס לא מהתורה אלא מעסקים, אמנם אחרי שלא הצליח קבל על עצמו את הרבנות בקהלה אורטודוקסית בלייפציג²³, שגדלה בהשפעתו וידעה למשוך קהל רב של יראים ושלמים תחת מרותו, והוא בעצמו הענו בעונים נשאל שאלות קשות ומכריעות מכל חלקי העולם וזכה לכתוב הערות להפלאה שבערכין למס. ברכות מתלמוד ירושלמי ועוד, ועוד נשארו כתבי יד רבים, כבוד רב עשה דר. ווייל לרב הורוויץ בהספדו. ²⁴ ויש להניח, שכך ידע גם כן למצוא את דברי הספד המתאימים ודברי נחמה ההולמים לכל שעת אבל ולכל צרה.

וכאן נכניס כמה מלים על הרצאותיו בקהלתו וחוצה לה.

עבודתו ומחקרו בכתבי יוסיפוס וביחסו לחוקי התורה הביאו אותו לעיון עמוק בדברי המשפט והדין בבית דין ישראל ולפי חוקי התורה שבכתב ושבעל פה. את המחקר הזה עבד דר. ווייל בדיקנות שלו ויצר כך כמה הרצאות. שנשארו גם כן בכתב ידו, והן לפי רצונו גוש שלם של מחקרים שהביא לפני חברי הקהלה בחברה להיסטוריה ולספרות ישראל. בכל פעם מזכיר המרצה את דבריו מהשנה הקודמת ובונה את בנינו, אחרי שהזכיר את דבריו מקודם כדי למצוא את הקשר הנכון.

ומה שעשה בצרניקאו עשה גם בסביבה כשהוזמן להרצות, וזה קרה פעמים רבות.

את פרי מחקריו בעניני ההלכה הודיע הרב לחברים בחבר הרבנים למדינת פוזנא, שנוסד באביב תרס"ח. ²⁵ הרבנים נפגשו שתי פעמים בשנה ודברו על עניניהם וגם על דברי ההלכה שנגעו בתקופה ובשנוי הזמן. באסיפת היסוד דבר דר. ווייל על כתיבת פרשיות תפלין של ראש ועל ספק ספיקא ובאסיפה אחרת הרצה על שביתת בהמה בשבת ועל ענין שותפות בשבת-בחנות שיהודי וגוי שותפים בה. —

ובכלל היתה עינו פקוחה על כל מה שנעשה במחנה ישראל בגרמניה. והכל מה שעשה נבע מהרצון החזק, לשמור על המסורת בקהלתו ולרכוש נפשות ליהדות הנאמנה. נזכיר כאן שלשה מקרים: א. יחד עם הרב דר. וו. פיללנפלד מפוזנא ורבנים רבים במדינה הפיץ בשנת 1910 כרוז, דברי

תוכחה לנשי ישראל ולבעליהן, על אודות טהרת המשפחה²⁶ ודיני מקוה, כדי להשפיע על הנשים שבקהלות לשמור על הדינים האלה, וזה היה בצרניקאו רצוי ביותר, מאחר שהרב דר. ווייל הצליח שהקהלה בנתה מקוה חדשה. ב. אנו מוצאים — וזה יחד עם רבנים רבים בכל מדינת גרמניה — את חתימת הרב במחאה נגד „כללי היהדות הליברלית“²⁷, שפרסמו הרבנים הליברלים בגרמניה, כללים שהתנגדו מאד מאד לכל יסודות היהדות הנאמנה והיו סכנה גדולה ליהדות החרדית בכל המדינה. וג. מופיע שמו של הרב דר. ווייל בין תומכי אגודת ישראל, החברה, שרצתה לאחד את כל החרדים שבעולם הגדול תחת דגל התורה. דר. ווייל היה בין תומכיה בכסף ובדעה.

מוטף היה עליו כמובן להשגיח על כל מוסדות הקהלה, על עניני הכשרות, על השוחטים המורים וכלי הקדש של הקהלה. ענין קשה. וקרה, שהיה מוכרח לאסור את עסק קצב אחד ולפרסם את הדבר בעתונות גרמניה. לעניני הצדקה דאג יחד עם אחרים בחברה מיוחדת. ועל טהרת המתים וקבורתם לפי דיני ישראל שם לב ומצא חברים דתיים ונאמנים, שקבלו את דעתו ואת דבריו.

ואחרון אחרון חביב, בית הספר לדת עמד תחת הנהלתו, שם נתן שעורים רבים בשבוע והשתדל שלא ימהרו התלמידים לעזוב את הלימודים האלה. כל מערכת השעורים כל למודי המורים, כל בחינות וכל עניני בית הספר עברו את ידו. זמן רב היה השם הרשמי של בית הספר זה בית הספר העברי לדת, בהנהלת הרב דר. ווייל.

כמו שבקש את הקשר עם הרבנים במדינה כך היה חבר לכל אשר יראונו ונמנה בין החותמים הראשונים לחברה לספרות יהודית בפרנקפורט דמיין²⁸, ורכש לו ספרים רבים מכל שטחי היהדות. אבל הוא בעצמו הופיע מעט מאד כסופר ולא זכה להעלות את פרי עטו על הניר ולהוציאו בדפוס²⁹. על היחס הטוב בינו ובין ראש חבר הרבנים במדינת פוזנא, הרב דר. ל. וורשנר בזמטר, תעיד העובדה, שהיה נוכח ביוכל של 25 שנה לרבנותו באביב 1914 בזמטר.

בצרניקאו נולדו לו ילדיו 2 בנים ו 3 בנות, מאשתו רוזה לבית³⁰ הורוויץ — אביה היה מייסדי הקהלה האורטודוכסית בקניגסברג בפרוסיה — שלקח בחודש מאי 1903 לאשה.

כך עברו עליו ועל ביתו בצרניקאו יותר מעשר שנים של שלום ושל הצלחה, ולא מש זכרו מתלמידיו שעוד אחרי ארבעים שנה רואים בו מורה חזק ונואם מזהיר³¹, ולמדיו לא נשכחו, אלא נשארו כיסוד לכל החיים, גם לידיעות וגם ליצור הנפש היהודית, כמו שכותב אחד מתלמידיו³².

מראשית תחלת מלחמת העולם הראשונה נשתנה המצב לאט לאט. הרבה יצאו, הדאגות לכל חברי הקהלה ולכל הצרות, ההתבודדות שגברה לרגל המצב

הכלכלי והמאורעות השפיעו על כל מעשיו. אמנם לא חשב, שיצטרך לעזוב את מקומו כתוצאת המלחמה.

הסוף של המלחמה הראה לו כמו לרבים בין חבריו שאין מקום לרב בעיר ובקהלה ומהר מאד החליט, לצאת את צרניקאו, שבאה תחת שלטון הפולנים. ביום א' של חנוכה תר"פ — 17.12.1919 נכנס דר. ווייץ לעבודה חדשה, לכהן פאר בבית הכנסת של החרדים בדיסלדורף על יד הרינוס³³. רבנים אורטודוקסים מקילן ופרנסי הקהלה מנהיגי החברה לאינטרסים היהודיים במחוז הרינוס קבלו את פניו.³⁴

בנאומו הראשון, התחיל הרב לדבר מעט בעברית, דבר אחרי כן על תפקידי הרב בכלל ועל תוכניותיו בפרט. תקותו היתה שישתרש גם כאן בחבר אנשים חברים לו לדעה ובחוג המשפחה, שעברה בשנת 1920 לדיסלדורף.

אבל מעטות היו שנות שלווה במקום החדש. לפני שמלאו לו מנין שנים ברבנות החדשה חלתה אשת נעוריו ושכבה חודשים רבים על ערש דוי, וביום ט"ז למזוז שנת תרפ"א³⁵, עלתה נשמתה הטהורה השמימה, והיא רק בת נ"א שנים, היא נקברה בבית העלמין של קהלת עדת ישראל בדיסלדורף, ובעלה האבל הספידה והזכיר את מעשיה הטובים לכלל ישראל בצרניקאו.

וכשעברה שנת האבל גברו הצרות משונאי ישראל, הרב וזה עוד לראות את חופת כמה מילדיו, אבל הילדים עזבו את גרמניה וחיו עברו בבדידות ובדאגות.

בשנת תרצ"ז—1937 עבר לאמסטרדם ולקח אתו את כל ספריו הרבים ואת כל כתיבי יד שהיו בידו, וגם כאן מצא חבר ידידים ונאמנים. שומעי לקחו ואוהבי תורתו, תורת אמת שהיתה בפיהו. ורבים מאלה שהיו אתו שם הכירו אותו מגרמניה, כי גם הם באו משם, והחברה הנעימה הזאת הנעימה לו את חייו ותורתו היתה לו לנחומים.

כאן כבדו אותו עוד תלמידים מהעבר וההווה ליום השבעים בשנת תש"א ב" באול ושלחו לו ברכה גם בכתב, פרי עטו של הרב יחזקאל דוקס הי"ד מקודם באלטונא, וקדמו את פניו בשיר נחמד³⁶, שנה או שנתים אחרי כן הביאו אותו הנצים כברגן בלון והשתתף שם בכל צער בני עמו ושתה את כוס היגונים, כי משם הובא למזרח ומצא את מותו באושיץ ביום כ' מרחשון תש"ד 18.11.1943, דבר שנודע למשפחתו ולחבריו רק שנים אחרי כך. אחד מקרוביו הקדיש לו דברי זכרון בשבועון בניו יורק רק בשנת 1947³⁷.

אלה היו חיי הרב האחרון בקהלת צרניקאו בזמן הפרוסים. רועה נאמן הלך לעולמו, וזכותו עמדה לו בשעה שקדש את השם ברבים עם אלה שבחיהם ובמותם לא נפרדו.

ממקור פרטי נודע לי, שבשנת 1938 ישב רב בצרניקאו בשם שינמן³⁸, אבל יותר ידיעות עליו לא יכולתי לקבל.

פרק ד' חברות הקהלה.

פעמים רבות יצרו הקהלות היהודיות רק את המסגרת החיצונית והאדמיניסטרטיבית לחיי היהודים בעיר. פעמים רבות נמסרו תפקידים נשגבים גם בשטח החסד והרחמים וגם בשטח הרוח והכושר הגופני או הפוליטי לידי החברות, שפעלו לשביעת רצון רבים ועשו את מה שעשו בזריות ובכבוד ועסקו בצרכי צבור באמונה. כך היה המצב גם בקהלת צרניקאו.

1. התפקיד הנעלה ביותר, גמילות חסד של אמת, היה בידי החברא קדישא, שקבלה על פי רוב גם שם לוי, כאן את השם: חברה לטפול בחולים ולקבורת המתים. 1 בשנת 1858 כבר היתה קימת החברה הזאת. אבל ראשיה לא נזכרו בשם. רק בשנת 1891 נזכרים ראשיהם, והם י. זלוטניצקי, ינובר, י. זינגר וא. מנדל. 2 משנת 1896 והלאה מופיע כראש וראשון תמיד נתן פדרמן. 3 משנת 1903 מאיר זימונסון 4 ומשנת 1905 הרב דר. ווייל. ועל ידו גם נתן פדרמן וגם י. לימכן, 5 פרנס נאמן בקהלה. תפקידי החברה ידועים, ורובם ככולם נהנו מהעזרה ומהכבוד שעשו לאלה שהלכו לעולמם ולא לה. שנשארו אחריהם.

2. בשנת 1858 מופיעה חברה בשם: חברה להלבשת ילדים 6 עניים וללמוד לילדים עניים בעברית. החברה הזאת נעלמת אחרי כן לגמרי, במקומה — או אולי זה יסוד חדש-מופיעה משנת 1895 חברה ישראלית עבור עניים 7 בהנהלת י. גדל. 8 בודאי הוטל עליה לדאוג לעניי העיר, אף על פי שפעם נוסף לשם זה השם חברה לתמיכה בעניים זרים. 9 אמנם יכול להיות, שחברה אחרת דאגה יותר לעניי העיר. בשנת 1913 החברה הזאת נקראת קופה לעניים 10 והנהלתה בידי הרב דר. ווייל. אינו מן הצורך לבאר במה עסקה החברה הזאת. כי לא יחדל אביון מקוים גם בקהלת צרניקאו.

3. חברת נשים. החברה הזאת מופיעה ברשימות על הקהלה מאוחר מאד. אבל יש להניח, שהיא היתה קימת בצורה לא כל כך מאורגנת כבר שנים רבות. מודגש דמשל שהרבנית פופר עסקה במעשה צדקה במדה רבה. וידוע שעל פי רוב נשי הרבנים עמדו בראש החברות האלה או התעניינו בהן בפעילות רבה. וכאן ממש כיושבת ראש של החברה הזאת מופיעה בפעם הראשונה בשנת 1896 הרבנית פופר. משנת 1899 נקראת גברת קספרי כיושבת ראש של החברה הזאת. 11 או הגברת זימונסון ומשנת 1907 הרבנית ווייל. ויחד אתה גם גברת לימכן. תפקידי החברה הזאת היו בעקר סוציאליים ובחלק התעסקו גם בגמילות חסד של אמת בנשים.

4. החברה להיסטוריה היהודית ולספרות היהודית. 12 חברה די חדשה

בקהלה, אבל בין הראשונות שנוסדו בכלל בגרמניה, היום והמעודד הראשון היה הרב דר. ש. פרוינד, שהיה בין המיסדים בשנת 1898 ועמד בראש החברה כל ימי שהותו בצרניקאו. אחריו נבחר מ. זימונסון והמורה כהן. אבל גם הרב פרוינד וגם הרב דר. ווייל היו מרצים קבועים בחברה הזאת, שפעלה כל שנותיה באופן מופתי. בכל שנה בעקר בחודשי החורף הוזמנו ששה עד שמונה מרצים שדברו על דברים שונים ומצאו אותן קשבת בקרב החברים. היו בין המרצים כאלה שבאו מרחוק, למשל מברלין, ודברו ערב ערב במקום אחר באותה המדינה, כי כל החברות בקהלות היו מאוגדות בארגון, שאחד אותן, והוא שהציע לפי רשימה מרצים ונושאים, וכל חברה יכלה לבחור במרצה ובהרצאה. ונוסף לזה הצטיינה החברה בצרניקאו בזה, שהומינה ז. א. חתמה על ששה עתונים יהודיים שעמדו ברשות כל חברי החברה וגם דאגה מהתחלה לרכישת ספרים לספריה, שגם כן עמדה לרשות כל חבריה. הספריה נוהלה על ידי ספרן אחד, שחלק את הספרים וקבל אותם. הספריה מנתה כ-200 ספרים, והשתמשו בהם במדה רבה. דין וחשבון השנתי שנדפס על ידי הארגון המאחד מראה על פעילות החברה ומוזכר שנה שנה את אלה שדאגו לחברה ואת כל המרצים ואת כל ההרצאות. בתחלה גם בהוספת התאריכים המדויקים, ואחרי כן בלעדיהם. בחברה הזאת הרצה למשל דר. ווייל את הרצאותיו על המשפט העברי, על עונש מות לפי חוקי התורה, על צדק ויושר במשא ובמתן ועל הדרכים ההומניות בהגשמת הפסק לפי התורה. התלמוד והפוסקים. גם על שטחים אחרים דברו, נביא רק שני משלים: דר. לויין מפינה דבר על היגיון היינה ודר. וורשנר מומטר דבר על רבי עקיבא אייגר. הפעולה בחברה הזאת נחלשה במשך הזמן, אבל היא התקיימה עוד בזמן מלחמת העולם הראשונה.

5. סניף מקומי של התנועה הציונית: 12 א. החברה הזאת איננה מופיעה אף

פעם בדו"ח על הקהלה. אבל היא נוסדה אחרי הרצאה של הרופא דר. בלידה 18 ב 17.4.1907 ואספה כמה חברים סביבה, אבל כבר בשנה הבאה מודיעים על נון החברה ומביעים את התקוה, שעל ידי הרצאות ותעמולה אפשר להחיותה. אבל כנראה, לא הצליחו יותר.

6. חברת בני משה: 14 בדו"ח על הקהלה משנת 1913 נרשמה החברה

של בני משה, ז. א. חברים נאמנים לאורחות הגרמנית ונאמנים לתורת ישראל. יושב ראש הסניף הזה לא נזכר וגם אינם קוראים על פעולות החברה הזאת. אף על פי שסניפים רבים היו קיימים במדינת פוזנה.

7. החברה קול רנה, חברה לזמרה בין יהודי המקום. החברה נוסדה

בחורף 1903 ומנתה בהתחלה 25 חברים, גם גברים וגם נשים. בראשה עמד נתן פורמן 17 ב. שאול 18. העלמה רוזה קירשטיין 19. ועוד. הם קבעו להפגש שתי פעמים בשבוע, ורצו כבר להופיע בפומבי בחנוכה של אותה השנה. המורה כהן היה המנצח של החברה. על יסוד החברה נודע על ידי העתונות 20

פעם אחת, מה היה גורל החברה אחרי כן. על זה לא נמסר שום דבר. אלה הן החברות, שפעלו בקהלה, בהצלחה מרובה או קטנה.

אבל מצר אחר ישוב יהודים רבים בצרניקאוו, שהיו חברים לחברות גדולות של יהודי גרמניה והשתתפו בפעולותיהן על ידי מס חבר, ששלמו שנה שנה או בהודמנויות מיוחדות. כאן נזכיר בקצור אחדות מהן. 1. בשנת 1884 הביאו לבתי היהודים שם את הקופות של החברה עזרא, שנוסדה בערך אז לטובת ההתישבות של יהודים בארץ ישראל ובסוריה. בכסף הזה היו פעילים, לתת מקום ופרנסה ליהודים הנרדפים מרוסיה ומרומניה, שמצאו את פרנסתם בעבודת החקלאות על אדמת הקודש. 2. בשנת 1889 מצאה החברה למען ציון, שנוסדה בפרנקפורט דמיין, חבר שם. גם החברה הזאת פעלה לטיובת ארץ ישראל, ביחוד שלחה רופאים ורופאי עינים לארץ ישראל. 3. לארגון של אגודת ישראל שלחו תרומות משם בעקר בזמן מלחמת העולם הראשונה, וכמו כן 4. רק בשנת 1919 נשלחה משם תרומה לחברה לטובת האינטרסים האורטודוקסים בפרנקפורט דמיין. 5. החברה הזאת פעלה כבר כשלושים שנה ודאגה לענייני הקדושה במקומות, שהקהלה לא המציאה דברים אלה במדה מספיקה. יכול להיות שגם לפני זה היו יהודים בצרניקאוו, שתמכו בחברה הזאת, אבל אין לנו ידיעות על זה. 5. "העזרה" ז. א. החברה הזאת, שנוסדה בברלין מיהודי גרמניה בתחלת המאה הכ' מנתה כתריסר חברים בקהלה הזאת, ששלמו מס שנתי שנה שנה. נאמן החברה במקום הזה היה ג. גלבסקי. 16 החברה עשתה גדולות ליהודים הנרדפים ברוסיה, למשל אחרי הפוגרומים בקישינב, אבל גם לבתי הספר ולתרבות יהודית בכלל בארץ ישראל והוציאה דין וחשבון ארוך על פעולותיה וזכרה היה ברוך מאד. 6. ובאחרונה אבל לא במעלה היו התרומות לחברת כל ישראל חברים בפריז, ועליהן נדבר במקום אחר. 7 ולבסוף נזכיר את ההרצאה של המורה ז. רוזנבאום מפינה, שבא בשנת 1901 לכמה מקומות במדינת פוונה והרצה שם על החברה לעדוד עבודת החקלאות ואומנות בין יהודי גרמניה ועשה שם נפשות לחברה הזאת. 17

פרק ה'

הקהלה.

א. כיון הקהלה

העובדה שתמיד כהנו רבנים אנשי שם בקהלה ובראשה עמדו אנשים יראים אנשי אמת ושונאי בצע, מוכיחה, שהמסורת הישנה והקדושה בישראל נשמרה גם במקום הזה.

עדות יפה לדעה הזאת אפשר למצוא ברשימה הקצרה הזאת, שהובאה דרך אגב ב„המניד“ שבועון עברי. שיצא בליק בפרוסיה המזרחית. הכותב מוסר את הידיעה על מותו של י.ל. שטיינברג במקום וממשיך במלים האלה: „ומדי דברי מהעיר הזאת, לא אמנע מהודיע גם דרכי העיר הזאת. אף כי קטנה היא נגד הקהלות הגדולות ממנה במספר, אבל לא תבוש מיתר העירות בנתיבותיה בצדקה וחסד ובטוב לבה לדי. ביום השבת ינוחו באין מפריע, כל אחד ישמור את השבת מחללו ובכל פרטיה ודקדוקיה יקימו מצות שבת כדת. כל חדש אין עוד אתם אשר יתנגד לחקי ד' ולדתנו וביחוד יעמדו כולם במעוז השלום והאחדות אשר בעת הזאת לא בכל מקום ימצא, יטו אוון קשבת לכל דברי מורם ומנהלם הרב הגאון הנ״ל — ז. א. הרב דר. שלמה פופר —, אשר כרועה נאמן ינהלם על מבועי מי תורה ודעת, כי גם הוא לא ממחדשי חדשות הוא ובנתיבות חותנו הגאון כמו״ה יהודא ליב בלאשקע זצ״ל ילך, ועל כן תעמוד הקריה הנאמנה הלזו לנס בין יתר העירות הקרובות אליה. אשריך צרניקאו כי נאמנה את לדי אלוקיך המברך מעשי ידיך על ידי תום לבך, כן יברכך תמיד וחסדו לא יסיר מקרבך כדברי המברך אותך באמת ובתמים אפרים גראססמאן.“¹

לכוון הזה נשארה הקהלה נאמנה כל ימי קיומה. על כן בקשו ומצאו רבנים יודעי תורה, שישבו על כס הרבנות ויתנו את הדוגמה ואת המשל לחיים יהודיים לפי השקפת התורה ומצוותיה. לחנוך יהודי דאגו בבית הספר היהודי היסודי ובבית הספר לדת, ועל כן התנגדה הקהלה תמיד לכל חידושים שהמתקנים לאט הכניסו פה ושם במדה קטנה או גדולה גם לקהלות של מדינת פוזה. המצב הזה, שכל החנויות תהיינה סגורות ממש בשבתות ובחגים לא נשאר במלואו תמיד. הדור הצעיר התחיל למכור בשבת הן בסתר והן בגלוי. אבל בכל זאת ידעו, שרועם היה רב אורטודוכסי ולעשות גם את רצונו השתדלו מאד מאד. לשם זה בנו בשנת 1904 מקוה חדשה ודיני כשרות בבתי ישראל במקום נשתמרו בכל בית ובית, אם כי אולי גם בהבדלים. ואת הנפש היהודית שמרו בקרבם וחלול שבת בפרהסיא או חלול קדושת ישראל בענינים בין אדם לחברו לא קרו.

מהידיעות הרבות שנמצאו במקורות שונים יש להכיר, שרוב אנשי העיר, ז. א. רוב חברי הקהלה היו סוחרים ובעלי חנויות, שהתפרנסו מהאוכלוסיה הלא יהודית בעיר ובסביבה על פי רוב. מדת המסחר לא היתה שוה בכולם, היו ביניהם גם רוכלים, אבל גם אנשים אמידים, שהעסיקו גם פקידים וחניכים ונתנו להם אוכל ולינה בביתם. היו גם מסעדות בידי יהודים ואליהם — או גם לאלה של גויים — אהבו היהודים ללכת, ביחוד האנשים בזמן שהיו פנויים ממלאכתם, לשם משחק ולשם בלי הזמן. החיים החברתיים לא מצאו מקום רחב בקהלה. רוב חברי הקהלה השתייכו למשפחות קרובות זו לזו, וזה היה כבר מאליו הקשר הטבעי ביניהם. אבל היו ביניהם גם מלומדים וכאלה, שהקדישו את זמנם הפנוי או ללמוד או לעבודות שונות הדרושות בקהלה. אם אמנם הפרנסים גם היו הפעילים בחברות הופיעו גם פה ושם פנים חדשות, שהיו מוכנים להתפנות לצרכי צבור ולצרכי הזולת. השככה היותר גבוהה בקהלה הבינה למשוך גם את האחרים הפשוטים בעם, והמורים עשו את שלהם כדי לחנך דור משכיל ונאמן וגם כדי להרים את רמת הקהלה בכלל. וכך ישבו ביניהם אנשי שם ויצאו מהקהלה הזאת אנשים, ששמש ניכר בכל העולם כולו או לכל הפחות גם מחוץ למדינה הצרה הזאת.

ב. פרנסי הקהלה

הפרנסים נבחרו מכל העם, והחזיקו בשבט ההנהלה שנים רבות: הם לא יכלו להיות אנשים בורים, כי דרכם הלך כל משא ומתן עם העיריה ועם הממשלה, שלקחה את הקהלה תחת פקוחה. ומשרות כבוד אלה עברו לפעמים מדור לדור, וזה הבטיח גם את כוון נהול' הקהלה, ככה מופיעים חברי המשפחות מיכלזון,² פדרמן, קרגר וגוטגטריי כבר בשנה 1858 וכמו כן חמשים וששים שנה אחרי כן, בשנות השבעים ושמונים מנהיג הקהלה ג. כהן.³ משנת 1898 מופיע כיושב ראש של הקהלה יוסף הירשברג,⁴ אישיות בעיר. אשתו היתה אחותו של הרב דר. פרוינד. אחרי מותו בסתו 1913 מציינים אותו כאיש רחב לבו ושכוחותיו רבות מאד. 22 שנה היה בין פרנסי הקהלה ומהן 18 שנה כיושב ראש, הירשברג היה סוחר בתבואה ויחסיו לבעלי אחוזות בסביבת העיר היו גדולים מאד וטובים: אשתו נפטרה בשיבה בטרנינשטט. ילדים לא היו להם.

ג. אנשי שם בקהלה.

בראשונה יש לפרש בשמו את הרופא דר. מיכלזון, בשם הראשון אוסקר, שהיה כנראה יליד העיר ונבחר גם בהנהגת בית הספר. בין ארבעה רופאים בעיר, ושלושה מהם אינם יהודים, נבחר הוא כרופא העיר מטעם הממשלה. היה נכבד מאד בכל העיר, חרוץ מאד, ואהוב ליהודים ולאינם יהודים, לבעלי אחוזה או אכרים קטנים. אליהם רץ בעגלה פתוחה בכל שעה שהיה מן הצורך.

דר. מיכאלזון נפטר בבית החולים בפוזן. כשהביאו את גופתו לצרניקאו הורידו את דגל העיריה עד חצי התורן וקהל רב מכל שכבות העיר ומהישובים בסביבה ליוו אותו למנוחתו האחרונה. בנו היה גם כן רופא ונפטר לפני כמה שנים בבופלו.

כשמונה שנים ישב בצרניקאו רופא יהודי בשם דר. וולף ברלוביץ.⁵ יליד קובנו. אחרי שגמר את למודיו ועבר את שנותיו בבית החולים בפוזן היה כמה שנים רופא בקושמין⁶ ומשם עבר לצרניקאו ונשאר שם עד שנת 1922. ואחרי נדודים שונים עבר לארצות הברית וחי שם כרופא. דר. ברלוביץ היה גם מוהל וקשריו עם ענינים יהודיים היו גדולים מאד. בשנת 1912 היה בין מיסדי החברה אגודת ישראל והרצה כסטודנט וגם בשנים האחרונות כמטיף בבתי כנסיות במקום מגוריו.

בין העסקנים שבקהלה נזכר גם ד"ר ש. גרזון.⁷

ד. אנשי שם יוצאי הקהלה

יהודים רבים שנולדו בצרניקאו עלו לגדולה במקום עבודתם ובשדה המדע והחנך. נביא משליח אחדים: 1. בשנת 1888 נולד שם גיורג מגנוס.⁸ בן הסוחר ליאו מגנוס.⁹ היה רופא שנים בברלין ונפטר שם בשנת 1922. בנו ארנסט מגנוס רופא שנים כעת בלונדון. 2. בשנת 1877 נולד שם יוסף וילצק.¹⁰ כבן למשפחה עתיקה שם, היה אחרי כן עורך דין בקריפילד¹¹ ובפרנקפורט דמיין ושמר אמונים לעיר מולדתו. במלחמת העולם השנייה הובא אליצמנשטט ועקבותיו נעלמו לגמרי. 3. בשנת 1872 נולד שם מיכאל אברהם,¹² חניך של בית המדרש למורים בברלין ומשנת 1904 מורה בברלין בבתי הספר לדת, חבר ספרי למוד שונים ונמנה בין מורי הסמינר משנת 1920, ונפטר בברלין בשנת 1942. 4. מצרניקאו יצא, אמנם לא נולד שם, השוחט מ. גיליס,¹³ אשתו ריקא בת חיים גומפרט היתה ילידת צרניקאו, היה שוחט משנת 1890 בבייטן¹⁴ בשלויה ונפטר שם בשנת 1897. 5. בשנת 1869 נולד בצרניקאו יצחק ליבק בנו של הסוחר יוליוס ליבק¹⁵ תלמיד החזן לבנדובסקי¹⁶ היה חזן במקומות שונים ובאחרונה משנת 1895 עד מותו בשנת 1927 בפיוורדא¹⁷ בכוריה. בתו הרופאה דר. חוה שפיצר¹⁸ חיה כעת בתל-אביב. 6. בנו של הרב פופר היה רופא עצבים מפורסם בעיר פוזן. 7. יליד צרניקאו, בן הרב דר. ווייל, הוא שלום ווייל,¹⁹ נולד בשנת 1909, וכעת פרופיסור באוניברסיטה בלונדון.²⁰ קנדה. 8. הרופא מ. ראושמן²¹ 9. והרופא. דר. היינריך גוטגריי²² נולדו גם כן בצרניקאו. 10. הדר. גיאורג לימכן,²³ רופא, בנו זילנד,²⁴ היה יליד העיר רופא בברלין היגר משם בשנת 1935. והזמין עוד בזמן את הוריו איזידור לימכן לשם והציל אותם כך. 11. יליד המקום גם כן ליאו אנשל,²⁵ תלמיד הסמינר בברלין, שעזב את העיר בשנת 1904 והיה מורה בדריזדין.²⁶ כעת חי

בחדרה, וכמו כן חברו 12. גיאורג סבדי, 27 תלמיד הסמינר בברלין, כעת בפתח תקוה, שפרסם גם מאמרים שונים בשדה החנוך. 13. פרופיסור ליופולד ליבנהרץ, 28 שנולד בצרניקאו בשנת 1847 ונפטר בברלין 1892 פסיקאי גדול בברלין ומנהל הטכניון הממשלתי שם, שהצטיין בהמצאת מכשירים עדינים בטכניקה. 14. ארטור שוריגר 29 נולד בערך בשנת 1880 בצרניקאו, בקר את הגימנסיה בשניידמיל והיה משנת 1902 עד 1906 תלמיד של בית המדרש למורים בברלין, והיה זמן מה מורה. התמחה בקצרות והיה קצין רשמי בפרלמנט הגרמני בברלין, ואחרי כן זנדיקוס של חברת בני משה בברלין, כתב כמה ספרים קטנים ומאמרים פוליטיים רבים, גם להגנת השחיטה ונגד הצירים האנטישמיים בפרלמנט. בזמנו של היטלר עבר לניו יורק ונפטר שם. 15. אוסקר שוריגר 30 נולד בצרניקאו בשנת 1873. כצעיר היגר לארצות הברית ועברו עליו ענינים שונים. כאזרח אמריקני שב בערך בשנת 1900 לברלין ומצא את מקומו ואת פרנסתו כעתונאי בעל שם, עד כדי כך, שישב במערכת העתון היומי של פוס. 31. ואחרי כן היה כתב של עתון אחר יומי נפוץ בברלין וישב שנים בלונדון, כתב רומנים טנדנציים רבים וחי בסוף ימיו בפריז גם כן ככתב. על פטירתו אי אפשר לקבל שום ידיעה מדויקת. רומן אחד הופיע בשנת 1906 בשבועון הישראלי בפרנקפורט דמיין. הרומן האחרון כנראה בשנת 1919 בברלין.

רעיון הדרשה של הרב ד"ר ה. י. ווייל לפ' וארא

מה מובן ההודעה של ד' אל העם דרך משה ואהרן, מה מובן ההצהרה „אני השם“? ראשית זה מכוון נגד העמים, להם אליהם רבים. וכאלה שיצרו לעצמם, שנית ההודעה הזאת רוצה להתנגד נגד הדעות שיש מקרה בעולם השולט. הגוזר ועושה, כמו כל העולם אינו מפעל של מקרה, כך כל העולם נהוג ונהול לא על ידי מקרה אלא על ידי האחד, שקרא פעם אני השם! וזה ששיית השם סבת הרחמים, שלא הופעתי במדה הזאת בעבר גם לאבות, רק עכשיו יכיר העם בפדות שמכנים לו מן השמים את האב הרחמן. האוהב את עמו ישראל, ורביעית אני השם הנורא, שהכתיר את האדם בצלם דמותו ומשימהו על הכל, ועל כן הוא גם ארך אפים ורב חסד ואמת! ומזה נובע שמכאן בא עלינו האור העליון, המאיר לארץ ולדירים עליה ודורש מעם ישראל באופן מיוחד ללכת לאורו ולראות את דרכו בכל ימי החיים, ביום ובלילה. בעבר ובהווה, בעתיד ובאחרית הימים, בשמחה וביגון, והנשארים הנאמנים, עליהם ביתר שאת וביתר עוז, להיות לאות לאחים הטועים ולכל דעוולם כולו.

(מתוך כתב יד)

פרק ו' בית הכנסת של הקהלה.

אי אפשר לקבוע בדיוק את היום או אפילו את השנה, בה חנכו את בית הכנסת החדש. כי חסרים לגמרי המקורות המתאימים.

כנראה נחנך בית הכנסת בשנת 1878. לפי מקורות אחרים ב-11.9.1879 — ח' תשרי תרי"ח. בשנת 1878 הרסו את בית הכנסת הישן, שעמד משנת 1759 והיה בנין של עץ. מה היתה צורת הבנין החדש ומה הרושם החיצוני והפנימי? כשבאים ממערב לעמק הנהר ניטצה ¹ או כשבאים ממזרח ויורדים את שרידי ההר, שמוצאו מאורל ומארץ הבלטים, מכל צד רואים גג גבוה של בנין יפה בעיר הקטנה והנעימה הזאת. זה הוא גגו של בית הכנסת. הבנין הוקם על מקום קצת גבוה, הנקרא שוק בעלי החרס. ² החומר של הבנין היו לבנים אדומות, קירות חזקים ועבים, וכל גובה בערך 15 מטרים. בחזית המערבית היתה הכניסה לגברים באמצעה ובצד שתי כניסות ליציעים לנשים. במזרח היה ארון הקודש. זה היה בנין עגול שהכיל את ספרי הקודש. עולים כמה מדרגות כדי להגיע לכניסה, מעל הכניסות היו קשתות וכיפות, והחלונות שם האירו את הדרך למקום התפלה. למעלה מהדלתות האלה נחרט הפסוק מישעיהו „כי בתי בית תפלה יקרא לכל העמים“, שם היו גם שני לוחות הברית ובצדיהם שני אריות תמונה די ידועה ואהובה.

אחרי שעברו את הכניסה מהרחוב מגיעים לפרוזדור רחב בצדדים כמה ספסלים, ישר ארון קודש קטן, כי המקום הזה שמש גם כמקום תפלה בימי חול. גם עמוד קטן נמצא כאן לבעל תפלה, כיור ליטול את הידים לפני שנכנסים להיכל, וכיור וקערה וספל לחוד לנטילת ידים לכהנים לפני ברכת הכהנים. דלת אחת כפולה נפתחת והנה אנחנו בתוך בית הכנסת ממש, עינינו פנויות ראשית שמאלה וימינה, כי שם מקומות ישיבה מוגבלים. מיועדים לילדים לילדי בית הספר שישבו שם והתפללו שם בהשגחת המורה, גם ילדים וגם ילדות, שלמדו כאן להשתתף יפה בתפלות, בלי להפריע להורים ובלי לצאת לפי רצונם חוצה.

על השטיח המכסה את הדרך האמצעית הרחבה פונים קדימה והולכים כל אחד למקומו. גם בצד ימין ושמאל על יד הקירות ובדרך יותר צרה, המובילה פנימה לתוך ההיכל יכול כל איש להגיע למקומו הקבוע. כל הבנין יותר מאורך מרחב, ומכל צד מביטים אל המקום בו עומד החזן. המקום הזה אינו באמצע בית הכנסת, אין כאן בימה באמצע כמו שהיו רגילים מקודם, אלא קרוב לארון הקודש במזרח, למטה מן המקום, בו עומד הרב כשמטיף לפני קהל. בעל התפלה הסתכל תמיד בטבלה התלויה לפניו ובה דברי המזמור „שויתי ה' לנגדי תמיד“.

בית הכנסת בצרניקאו

גם לארון הקודש יש קשויים רבים וגם כאן רואים את עשרת הדברות. בצד מכירים בתוך הקיר שני לוחות גבוהים, לוחות אבן, ועליהם התפלה למלך או לממשלה בלשון הקודש וגם בלשון המדינה, בגרמנית. החלונות גבוהים מאוד והזכוכית מגוונת והצבעים השונים מפיצים אור מתאים למקום הקודש.

בשלשה צדדים, לא בצד המזרח, סובב יציע את בית הכנסת ונשען על עמודים דוריים גבוהים. שם המקום לנשים, מקומות הישיבה מודרגים, ככה, שמכל מקום בו יושבת הגברת יכולה לעקוב אחרי כל הנעשה בעזרת האנשים. ז. א. במקום התפלה והקריאה. החלונות מביאים גם הנה אור באותו האופן, כמו למטה בעזרת הגברים. למטה היו מקומות ישיבה לשלש מאות איש ולמעלה בערך למאתים נפש. הרב והפרנס קבלו מקומות מיוחדים קרוב לשולחן החון, מימין ומשמאל. שם עמדו שתי מנורות כסף גבוהות, שהאירו את המקום המרכזי יפה. מהתקרה היו תלויות שלוש מנורות גבוהות לנרות גז, ובין העמודים שעליהם נשען היציע היו תלויות מנורות של כמה נרות גם כן, עוד של נפט בהתחלה. ז. א. שהמקום היה מואר מאוד. כל מי שנכנס ברגש של קצת קדושה למקום הקדוש הזה, מקדש מעט, השופע שפע רב בקדושת המקום עומד תחת הרושם של יראת הכבוד של אדמת הקודש כאן. אדריכל לא יהודי בשם דיבלינג³ בנה את בית הכנסת וזגג יהודי בשם נדל⁴ עשה את עבודות הזכוכית בו.

החלפת הנרות ומנורות הנפט לגז היתה מתנת האחים זליגר⁵ מברלין, ילידי העיר, שגם נתנו במשך השנים כמה ספרי תורה לבית הכנסת. באופן יחסי היה בית הכנסת זה יכול להתגאות בעשר יופיו ובעושר כל הכלים הרבים והיפים, שהביאו נוי וחן למקום והיו עדות נאמנה לאהבת האמונה, ששררה בקהל הזה.

בית הכנסת זה היה לדוגמה לבית הכנסת בעיר שינלנקה⁶ במדינה, שנבנה בשנות השמונים לפי בנין זה, רק בהבדל, ששם הבימה קבלה את מקומה באמצע.

על גג בית הכנסת היה באמצע וגם בצדדים הסמל של מגן דוד שבלט בצבעו הזהבי למרחקים.

כשכבשו הגרמנים את העיר בשנת 1939 הרסו את כל בית הכנסת, וככה נחרב בית מקדש מעט זה ואין זכר לו ועינינו תולנה דמעות על האי שופראז.

פרק ז.

בתי הספר בקהלה.

יש להבדיל בין בית הספר הכללי היסודי, שבו קבלו הילדים היהודיים את כל הלימודים, גם לימודי חול וגם לימודי קודש, ובין בית הספר לדת, שבו בקרו הילדים רק כמה שעות בשבוע, כדי ללמוד רק לימודי הקודש, קריאה, סדור וקצת תנ"ך, לפעמים גם קצת היסטוריה וספרות יהודית.

ממקור שני, שאמנם מביא את היד עה הזאת מפנקס החברא קדישא בצ. אנו שומעים על אסון גדול שקרה לבית הספר הדתי בתחלת יוני 1747. בפתע פתאום ירד גשם חזק וסערה אחר חזקה כל כך, שבית הספר, אז בית ספר פרטי לילדים, בו גרו המורה ואשתו, נסחב לתוך הנהר הקרוב הניצה, והמירה ואשתו ואחד עשר ילדים שלמדו אותה שעה נהרגו, ואותם הקרבנות מזכירה הקהלה בכל רגל של "יזכור" בבית הכנסת. הנוסח בפנקס החברה אמר בערך ככה: בפתע פתאום עלו תהומות ושטפו את בית הספר, שם היו אותה שעה המורה ואשתו ואחד עשר ילדים שלמדו. גם סערה חזקה התחוללה, שערה את בית הספר עד היסוד. והמים סחבו אותו הלאה. מתחת לחולות הבית ההירוס מצאו את הקרבנות שבורים והרוגים. ביום חמישי כ' סיון תק"ז קברו את הקרבנות האלה בבכי וביללה.¹

בית הספר היסודי נפתח כנראה בשנות השלושים, במאה ה"ט כמו ברוב הקהלות במדינה. אין אנו מכירים את התאריך המדויק, אבל ברשימת האזרחים של השנים 1834/35 נרשמים זלינגר וגבריאל מוריצ² כמורי בית הספר ובשנת 1837 הופיע שם של המורה אברהם ליבנטל³ כחותם על המחזור הוצאת קרוטושין. עוד בשנת 1858 היה בית ספר זה מחולק לשלש כתות ומספר הילדים עלה דרבה למעלה מ 100 ילדים. בתקופה הזאת היה מובן מאליה שכל ילדי יהודי הקהלה שולחו לבית הספר זה וגם נשאו בו בזמן של כל הלימודים ז. א. שמונה שנים. בתקופה יותר מאוחרת קמו לפעמים בתי ספר פרטיים, ילדים רבים בקרו שם, וגם נשלחו בגיל של י"ג שנים או אפילו לפני זה לבתי הספר היותר גבוהים במקום.

כשחפשו בשנת 1870 "מורה ראשון" לבית הספר הזה, הודיעו במפורש, שרצוי שיהיה גם מזכיר בקהלה, וזה יגרום תוספת במשכורת.

בית הספר קבל בנין חדש בשנת 1878. זמן רב ישבו במקום המורים ליפמן ולויס ולטר⁴ שהגיעו לשם בשנות השמונים. על מוצאו של ר. ליפמן אין לנו שום ידיעות. ל. ולטר בא לשם מלובניץ⁵ והלך לפנסיה בשנת 1894 וקבל אז אות כבוד ממלך פרוסיה. הוא היה אז בגיל של ששים, ועבר אז או אחרי כן לברלין, שם חגג בשנת 1914 את חתונת הזהב בבית הכנסת ברחוב

לינדן ובנו הרב דר. גוטהילף ולטר. רב בברומברג, 6 נאם שם לכבוד הוריו. המורה היה אז בן 83 ואשתו בת 73 שנה. בברלין נפטרו המורה ואשתו. זמן רב ישב כמורה שם גם ריס, 7 שנפטר בגיל של ע"ט שנה בשנת 1892. בהלויתו השתתפו מורים אינם יהודים רבים, המורה ולטר הספידו. במקומו של המורה ולטר בא המורה כהן, יליד נקיל 8 במדינה, שנתן ידו גם לחברות ביחוד לחברה להיסטוריה ולחברה קול רנה. בזמנו מנה בית הספר היסודי עוד כמאה ילדים. יחד אתו עבד המורה גרוון ומספר התלמידים לא ירד עד בערך סוף המאה ה"ט. אבל אחרי כן נתמעטו התלמידים וכנראה היה איזה שיתוף בין בית הספר זה ובין בית הספר לדת. שניהם הגיעו עד 124 ילד. המורה כהן עבד 18 שנה במקום ונפטר בשנת 1910. בינתיים הפכו בשנת 1907 את בית הספר היסודי לבית הספר של כתה אחת לבד. המורה היחיד היה אחרי שנת 1910 המורה זינזון, 9 שבא משינלנקה 10 וחי כעת בישראל. רק 30 ילדים מנה בית הספר אז. אחרי זינזון בא המורה בנו לוין, 11 שנשא שם עד הזמן שהפולנים קבלו את השלטון. לוין עבר אז לברלין והיה שם מורה בבית ספר כללי ונפטר בברלין, קרבן לשלטון החדש.

רעיון הדרשה של הרב דר. ח. י. ווייל לפ' עקב.

עבר שוב זמן האבל הלאומי, ושוב נשמעים דברי נחמה מפי גדולי נביאי ישראל, אבל מדוע לא הגענו לגאולה שלמה, מדוע צרות חדשות באות עלינו ורחוק היום, שהעמים לא ירדפו את ישראל? והנה בטעות חשבו וחושבים העמים, כי רעת ישראל גורמת את המצב הזה. ונגד הדעה האי נכונה הזאת, עלינו ללמוד מדברי חז"ל "הרואה יסורים באין עליו, יפשפש במעשיו... הקדוש ברוך הוא בחר בעם ישראל להיות לאור גויים, ועל כן העם הזה צריך לעלות לדרגה מופתית, כדי להראות לעמים את הדרך, ולכן השם מוסר את עמו אפילו לידי הגויים, האלה להענישם ולצרפם, להביא אותם להכרה, שגם העם החוטא עולה במוסרו ובמעשיו על העמים האחרים, שלא למדו מתורת ישראל ולא ממופתי ישראל. זאת מוכיחה ההיסטוריה של עם ישראל בכמה תקופות, וזאת התשובה האחרונה, שמובעת גם בדברים אלה: "כי כאשר יסר איש את בנו — מאהבה — כן ד' אליך מיסרך", להשיבך אליו, ולשוב אליך בכל אהבתו הנצחית ולהעלותך לדרגה שלא ישיג שום עם אחר. רק שלצערנו רבים הגורמים עוד היום, כאלה שהחריבו את ביתנו, כמו שנאת חנם בינינו גורמת פירוד לבבות ומעכבת את הגאולה. אבל עוד יבוא היום ונהיה כדברי הנביא "לאור גויים".

(מתוך כתב יד)

פרק ח'

בית הקברות

מאחר שהקהלה היתה די עתיקה, קיים בית הקברות עתיק גם במקום. הוא לא היה בשמוש במאה הקודמת.

מספרים על בית הקברות העתיק הזה, שהיה בסביבת בית הכנסת על גבעה די גבוהה, בכיוון צפונה מזרחה מבית הכנסת, כנראה זה היה אז רחוק מהישוב וחוף למחנה. בקישי הכירו את הקברים כי המצבות נפלו ונכנסו לתוך הקרקע, את כתובתם כבר לא היה אפשר להכיר. הילדים אהבו לשחק שם, כי השטח היה גדול וקרוב לכל הבתים ולישוב היהודים. בית הקברות החדש נחנך בשנת 1819.

במזרח העיר ורחוק ממנה היה בית קברות אחר, שנקרא החדש, גם כן על גבעה. צורתו היתה נצימה, המקום היה מטופל יפה, גנן לא יהודי ישב שם ודאג לשפור המקום והדרכים. כמו ברוב המקומות בנו במשך הזמן חומה גבוהה, חומת אבנים, אבני שדה, מסביב לבית הקברות זה. בשטח הפנוי היה חלקים רבים שתולים על ידי הגנן באופן מתאים ומרהיב את העין, וכן היה גם בכל הדרכים בתוך בית הקברות. כשנכנסו למקום מצאו ימינה בנין, הנקרא אהל, שם הכינו את המת, ושם הספידו את המת, אם לא היה אפשר לדבר על יד הקבר מה שהיה אהוב ורגיל יותר. שם עמדה העגלה, שהובילה את המת מהבית למקום מנוחתו. וקרוב לזה דירת הגנן הנזכר. שנים רבות עבד איש בשם אודר.¹

אלה שהלכו לעולמם שם בצרינקאו ואליה שלוו אותם בדרכם האחרונה קוו וחשבו ששם באמת תהיה מנוחתם בלתי מופרעה ומכובדת. ובתקופה הזאת טפלו במקום הזה יפה. אבל השנה 1939 הראתה, שאפילו אין כבוד לפני הגוף המת ולפני האבן, עדה נצחת לטמון תחתיה.

קלגסי הנצים לקחו את כל המצבות משם בשנים 1941 — 1940 וגם את החומה מסביב ובשנת 1943 הרסו את כל טימני בית הקברות, ישרו את הקרקע ודרסו ודרכו עליו, כמו עד כל שעל אדמה שבאו בגאווה ובבוז.

ככה אין זכר להעבר הזה, העדים האחרונים לקיום קהלה יהודית בעיר.²

פרק ט.

חיילים יהודיים בצבא הפרוסי.

במלחמה של שנת 1864 הצטיין שמואל נתן.¹ יליד זמטר,² שחי בצרניקאו וקבל אות כבוד, הוא היה בעל טחנה לשמן. כששב יום החמישים שנה של הקרב, בו הצטיין, כבד אותו כנָטְרן חבר החיילים לשעבר על ידי נשף מיוחד. נתן נפטר בצרניקאו בשנת 1932. שמואל נתן השתתף גם במלחמה של 1866 בקרב בקיניגריץ³ הצטיין שוב וקבל אות כבוד חדש, גם במלחמה של 1870/1871 השתתף, אבל נשאר אז במדינה בשטטין ולא יצא לחזית. במלחמה הזאת נגד הצרפתים השתתפו עוד שלשה יהודים מצרניקאו: ברנהרד יואלזון,⁴ תיאודור זילברברג⁵ ומיכאליס וורונקר.⁶ גדול היה מספר היהודים שהשתתפו במלחמת העולם הראשונה, ורבים נפלו חללים. נפלו: זלי דננבאום⁷, שנולד בשטיגליץ ע"י צרניקאו, ב 7.9.1914. צ'יב יוסף⁹ ב 5.6.1915. וילי ראושמן¹⁰ באותה השנה 9.5. גוסטב רוונבאום¹¹ ב 26.7. מקס שאול¹² ב 31.10. והרמן זיידה¹³ ב 30.7. ומקס ויטקובסקי¹⁴ תאריך אינו ידוע. בשנת 1916 נפלו ארנסט קרון⁸ 2.7. מרטין פרוסט¹⁵ 13.8. דוד גרינברג¹⁶ 2.9. והרמן צ'יב¹⁷ ב 4.4. ובשנת 1918 נפלו: מקס זלינגר¹⁸ ב 8.4. אלברט ליבנטל¹⁹ 9.3. נתן סימון²⁰ 21.3. וגוסטב רוונבאום²¹ 3.11. ואת אלה, ששבו שלמים משדה הקרב, קבלה הקהלה ורבה דר. ווייל בסבר פנים יפות. ביניהם היו מעוטרים באותות הכבוד גרזון ביר,²² צ'יאו קרגר²³ יוליוס ראושמן²⁴ והרופא דר. וולף ברצוביץ.²⁵ את התודה שהבטיחה להם הממשלה הפרוסית לא קבלו לא הם ולא זרעם. רובם עזבו את העיר מפקד מהפולנים ומשנאתם, והגרמנים שלמו להם רע מאד את מעשה גבורתם.

הרעיון העקרי בדרשת הרב דר. ווייל לפרשת קורח.

מתוך רדיפת הכבוד וכדי להשיג את מבוקשתו קורא קרח את עדתו קהלה קדושה וצד את העם בדברי פיהו, באמרו כי כל העם כולם קדושים. והעם הנצוד בחכמה זאת, מכיר רק באחור רב את תכסיסי קורח, ורק אז נשמע קולם ממקום שבלעה הארץ אותם: משה אמת ותורתו אמת.

(מתוך כתב יד)

פרק י.

היחס לארץ ישראל בקהלה.

לא הייתה תקופה בכל זמן הגלות של עם ישראל, שלא זכר העם את מולדתו. לא רק בתפלה ולא רק בימי שמחה או בימי אבל, אלא בלבבות כל העם בערה האש של התלהבות ושל אהבת ארץ האבות, ומי שמצא את הדרך הנכונה ואת המלים הנכונות הוציא מכיסי כל בני ישראל בכל מקום שהיו כספים ועצות, כדי להחיות את ארץ האבות ולעזור לאלה ששבו לארץ מולדתם, אפילו אם רק למות שם, ומכל שכן כדי להפריח את האדמה ולתת מפלט לכל הנרדפים, שחפשו מקום מנוחה ופרנסה שם.

אין כאן המקום, כדי להזהיר על שתוף עם ישראל בארץ ישראל מתחלת המאה ה"ט. אבל יש לקבוע שגם בצרניקאו ישבו יהודים כאלה, שעקבו אחרי כל מה שנעשה בארץ ישראל ורצו לעזור למתישבים החדשים בכל כוחם ובכל מאדם.

אחרי הרבנים ר. יעקב אטלינגר מאלסטונא¹ ותרב דר. עזריאל הילדסהיימר² מברלין קם כאב וכפס-ון לארץ ישראל הרב דר. אברהם סלפנדי³. יליד הונגריה, שישב כרב במקום קטן בלב גרמניה בדיקהיים⁴ עשרות בשנים ועשה נפשות לארץ ישראל במלוא מובן המלה. אהבה שאין למעלה הימנה פעמה בלבו לכל נצרך ואהבה יתירה לארץ ישראל, מה שעשו בצ. בקהלה הקטנה הזאת כבר בשנים 1874 ו 1876 — והתורמים ליב שורינר⁵ והגזבר מ. שורינר⁶, קבל תמידות וצורה רחבה יותר משנת 1885 על ידי הגברת אלקה שורינר, ⁷ שארגנה את אוסף הכספים, שנקראו „דמי חלה“⁸ ז. א. כל אשה שמה סכום מסוים לתוך קופה מיוחדת בזמן שהפרישה את החלה שאפתה לחם משנה לכבוד השבת-אספה את הכספים כמה פעמים בשנה והעבירה אותם לידי הרב דר. סלפנדי, שהוציא דין וחשבון מפורט על כל מה שקבל והזכיר והדפיס את שמות התורמים. הרשימות האלה הופיעו בעתונות היהודית הנפוצה ביותר בגרמניה והגיעו עד מותו של האוסף המבורך למספר למעלה מאלף, ובנו של הרב הרופא דר. הוגו סלפנדי⁹ המשיך בעבודת אביו עד שנת 1920 בערך, עד הזמן שגברה האינפלציה בגרמניה ולא היה ערך לשמור וליהנות מהכסף הנאסף הנאה יעילה. כי הרב חלק את הכסף או לפי רצון התורמים או לפי צורך המוסדות והישובים למקומות שונים, החברה עזרת נדחים, מושב זקנים, המושבות גדרה יסוד המעלה, ראש פינה בתי החולים בכל מקום וכו' נהנו מהכנסות האלה. הגב. שורינר נתאלמנה בינתיים, אבל המשיכה במעשיה הטובים ומצאה תמיד הד יותר רחב בקהלה. לפעמים היה הכסף מיועד ליח דים, כנראה לאלה, שפנו אליה ישיר. אי אפשר לנו היום לקבוע, אם הקופה לארץ ישראל, קופת צדקה

בבית הכנסת. יש לזקוף לזכותה או אם הקופה מעשה הקהלה. על כל פנים גם בדרך זאת בא כסף מצרניקאו לארץ ישראל. בחורף 1895 מתה האשה הצדקת הזאת בגיל של ע"ו שנה. בידה היה מפתח לבית הכנסת. כי בקרה את בית התפלה יום יום. בעזכונה מצאו ארגז שלם של מכתבים מארץ ישראל, ביחוד מכתבי תודה. והיא נתנה דוגמה לנשים אחרות. אחרי פטירתה מופיע השם של הגברת א. מנדל¹⁰ כתורמת וכמתרימה לטובת ארץ ישראל, והרשימה של "דמי חלה" לא הוקטנה גם בשנים הבאות. הכסף האחרון שנרשם על שמה יצא בשנת 1902. אחריה באו עוד סכומים על ידי 11 אהרן גיריכטר¹² ועל ידי הגב. נ. זליגר. 18 אחרי כן חלה הפסקה גדולה ירק בשנת 1920 מופיע תושב צרניקאו ברשימות של דר. סלפנדי הצעיר.

אבל כאן יש לחזור ולהזכיר את היחס שראינו בחברות גדולות בגרמניה. שבהן השתתפו גם יהודי צרניקאו כחברי התנועה הציונית, כחברי אגודת ישראל או כחברי הארגונים לעדוד למוד החקלאות בגרמניה וכדומה. ולצערנו אי אפשר לעקוב אחרי כל הפרטים, כי דיני וחשבונות של החברות האלה לא הופיעו תמיד בדפוס. ומה שכן הופיע אי אפשר להשיג כעת במדינת ישראל¹⁴. אבל אין ספק שרבים שיצאו משם והשתקעו הן בראשונה בגולה והן הם או צאצאיהם בארץ ישראל עושים ועשו לפי ירושת הדורות שעברו ומראים בכל מיני צורות את אהבתם לארץ האבות עד היום הזה. עוד בשנת 1918 אסף הרב ד"ר. ווייל בקהלתו ובסביבה כסף רב לא"י „ביום ארץ ישראל", מטעם אגודת ישראל¹⁵.

הרעיון העקרי בדרשת הרב דר. ווייל לפרשת בהר.

נאמר בפרשה הזאת: כי ימוך אחיך ומטה ידו והחזקתו בו. ז.א. לפני שנופל ממש, תעזור לאחיק וגם לגר ותושב וחי עמך. במצב זה עוד קל להעלותו שוב למצב מבורך של אושר וקיום. זה מעשה צדקה יותר חשוב והגון ומועיל, מנדבות. בזמן שאין תקוה לעזרה מעשית, המשנה את המצב. כאן רמז להלוואות בלי רבית, בזמן הנכון. ולזה מובטחת ההבטחה: כל המרחם על הבריות, מרחמים עליו מן השמים.

(מתוך כתב יד)

פרק יא

המשפחות היהודיות בצרניקאו ופזורן.

הכרת המשפחות בקהלה, את מיצאן, את עבודתן ואת גורלן, נותנת אפשרות לראות את המזיגה הטובה בקהלה לא גדולה בישראל, שמאוחדת בארגון אחד וחייהם עוברים בשלום ובידידות בינם לבין האחרים וגם לבין כל העם היושב בעיר. אם אמנם נכתב הרבה על ערים קטנות, שבהן נולדו בני ישראל, שעלו לפעמים לגדולה בעולם הגדול, אין מודים בכל העולם, שדוקא העיר הקטנה עם שלותה ועם סגירת חומותיה לפני סערות המרעישות את העולם, עוזרת להתפתחות גופנית ורוחנית במדה רבה.

בלי פירוש רב מצדי הנני מוסר כאן פרטים שנמסרו בכתב או בעל פה. כחמש שנים משנת 1910 ישב כשוחט וחזן בצרניקאו חנוך היינריך נלקן, 1 יליד אופטוב בפולין, שלמד את אמנותו בעיר פוזנן והיה נשוי לטובה רייזל נלקין, ילידת זגורבו. מצרניקאו עבר לעיר פוזנן, משם בזמן הפולנים לפרנקפורט דמיין, ומשם הועבר ע"י הגרמנים לאי שם, ויותר לא שמעו ממנו. הי"ד. שם נולדו לו שני בנים: ראובן, שהגר מפרנקפורט דמיין לצרפת, ועקבותיו הלאה לא נודעו, ואברהם, שהגיע בשנת 1939 לאנגליה ומשם 1944 לקנדה, שם חי, נשוי ואב לשני בנים 2.

משה לוי 3 נולד בצרניקאו ונפטר שם בסוף המאה הקודמת — 24.7.1899. אשתו יוהנה מבית יעקב נולדה בברלינכן בניימרק ונפטרה בצרניקאו ב 6.4.1903. היה חיט ממקצועו, היו להם שני ילדים: הבת רוזה נולדה בצ. ונפטרה 1954 באינדיאנפוליס, והבן שנולד בשנת 1899 בצ., עזב את העיר כשהיה בן 14 שנים ועבר לפילנה ומשם בזמן הפולנים חוצה וחי בשנת 1955 באינדיאנפוליס. הוא יודע, שאביו העסיק חניכים ופועלים במספר לא קטן, גם הורי הוריו חיו בצ. גם עוד אח של אביו, מאחר שהתעניין בגורל עיר מולדתו זוכר עוד כמה דברים וכותב עליהם בהערצה ובאהבה.

משפחת בך 4 הגיעה כנראה באמצע המאה הקודמת לצ. גרשון בך, בנו של איזידור בך, שנולד באוברזיצק, נולד 1865 בצ. ונפטר בטרזנישטדט בשנת 1942. אמו פרידריקה נולדה בגרק. הזקנים נפטרו בצ. אשתו של גרשון בך נפטרה בברלין בשנת 1919. בתם הילדרגד חיה בלונדון 5.

רופא שנים דר. ארנסט מגנוס 6 שנולד בברלין בשנת 1910, נותן רשימה שלמה על הוריו וזקניו. הראשון שמוכר לו היה רפאל מגנוס מפילנה, בנו רפאל מרקוס מגנוס היה נשוי לפיליפינה פראושטדט מצ., היה בראשונה סוחר עורות בצ. ומשנת 1844 בעל חנות של ברוץ וכלי בית, שהתקיימה 56 שנה עד סוף המאה. להם היו ארבעה ילדים ביניהם הבת יוהנה שנשאה בשנת 1875

ליוליוס אורי בלנגגולה על יד בוינובו ⁷ שהיה ידוע בכל המדינה וחוצה לה כסוחר ויוצר גבינה כשרה. הילד האחרון היה ליאו מגנוס שעבר בשנת 1900 לברלין עם אשתו לאורה מבית צנדר, שנפטרה בברלין בשנת 1933. להם היו ארבעה ילדים. הגדול רודולף נעלם בברלין בשנת 1940 או 1942. השני גיאורג נולד בצ. בשנת 1883 היה רופא שנים בברלין. נשוי לפאולה טיכאוער מרטיבור. בנם הבכור ארנסט עבר לאנגליה. לקח לאשה את מרגוט פֶּוֹנֶק משטטין בשנת 1943 והוא רופא שנים בלונדון להם בן ובת. אחותו ליאוני נשואה לפאול בוינס בלונדון — מקודם בלומנצווייג מטפליץ-שינאו והם גרים בלונדון. אביו היה בין מיסדי חברת יוצאי צרניקאו בברלין וחבר כמה שירים לחגיגות החברה הזאת, שנדפסו כעלון בודד. ⁸

פֶּיוֹפֶּדֶר פֶּיבנטס ⁹ בן שבעים כותב מברלין על משפחת אמו בשם קסל, ילידת צ. שמה קלרה או קילה, אחיה זליג, אחותה רחל נשואה לייבנברג, אחותה מינה נשואה לרייכמן נולדו כולם בצ. כולם הוצאו מברלין בשנת 1943. והוא היחיד שנשאר בחיים.

בתחלת המאה ה־19 נולד בצ. לויין קספרי, ¹⁰ היה שם סוחר וחי כל ימיו שם בנו מנשה נולד שם בשנת 1838, היו נשוי לארנסטינה מבית שטרנברג, ילידת קולמר ¹¹ העיר נקראה מקודם חודוין — בסוף המאה עברו לברלין, שניהם מתו בברלין, בנם ליאו קספרי נולד עוד בצ. ויצא משם בשנת 1889, והוא כהן ארבעה עשרה שנה, בקר בראשונה את הגימנסיה בפוזנן, עבר 1894 לברלין ומשם בשנת 1940 לארצות הברית. נשוי עם מרגריטה מאיר ממגדבורג, להם נולדו שני בנים, שהם נשואים ולהם כבר ילדים גם כן. היה סוחר בגדים בברלין. ¹²

על משפחת נתן ¹³ ידועים הדברים האלה. לשמואל נתן היתה טחנת קמח ושמן בצ., קרובו גיורג סימון היה שען במקום שרה מבית נתן היתה נשואה לזנגר. אשתו הראשונה של גיורג סימון, נורה היתה מבית נתן, היא נפטרה ברודייה. שלשה בניו נרצחו בזמן מלחמת העולם השנייה. שרה זנגר מבית נתן גרה כעת בבית זקנים בסאו פאולו בברזיל, והיא בת שמונים ושלוש, בשיקגו היתה לה בת נשואה יני שטרן. ¹⁴

יוסף פרוסט, ¹⁵ יליד צרקוב, עבר אחרי חתונתו לצ. עם אשתו פני מבית אונגר. שם היתה להם חנות משקאות, משם עברו בשנת 1904 לברלין ונפטרו שם בשנת 1924 ו 1928. בתם הרטה שנולדה עוד בצ., נשאה בברלין בשנת 1924 להרבט שמוקלר, ¹⁶ יליד ירוטשין, הם גרים כעת ברמת גן, ישראל, ולהם שני ילדים גד ויוחנן. הילדים האחרים של יוסף פרוסט גיאורג חי בגרמניה ואלפרד חי בקולומביה. מרטין נפל חלל במלחמת העולם הראשונה. ¹⁷

למשפחת האופה אדולף שוקן ¹⁸ ולאשתו ריקה מבית היימן, נולדו בצ. עשרה ילדים, מהם עוד בחיים זלי שוקן, נולד בצ. 1887 וחי בסנטיאגו די צילה,

האלמנה פאולה קלונר מכית שוקן, והיא בבריסל, וגרדה לוי מבית שוקן

בארצות הברית. 19

על משפחתו של שלמה זלומון, שלימור 20 נמסרים הדברים האלה. יליד צ. עבר לברלין ונפטר שם בשנת 1925, אשתו פאולה מבית גומפרט, הומתה יחד עם כל שרידי קהלת צ. בולשובו 21 פלך קלצה בפולין אחרי 1939. אמה חוה, אזה, גומפרט, מתה בצ. 1910. מהילדים האחרים נשארו כמה בחיים: מרטה נשואה ליעקובזון חיה בסנטיאגו, מרת אלה נשואה לקמניצר, גרה בתל-אביב, אדיט נשואה לליין, גרה בסנטיאגו, זיגמר חי בתל-אביב או כעת בהרצליה נוף ים. רות ובעלה שינגוט ובתם נרצחו בפולין, גרהרד שלימור גר בנוי יורק ושמו כעת שלדון. הסבתא פרידריקה שלימור באה מנקיל לצ. בעלה שמואל שלימור, אבי חמש בנות. היה בעל מסעדה בסביבת דנציג. שני בנים נורברט ושמואל עזבו את בית הוריהם כימי נעוריהם. 22

כמה דורות של משפחת לימכן ידועים לנו. הראשון, ששמו עוד היה לימל, חי ברוגזין. גם בנו היימן חי שם, ובנו של היימן ושמו איזידור נודד ברוגזין ונפטר בצ. בתחלת המאה הזאת. אשתו שרה לבית כץ מרוגזין נפטרה בצ. בשנת 1904. בנו יוליוס לימכן היה סוחר בצ. ונפטר בנוי זילנד בשנת 1955. היה נשוי לאדילה ויקטור משובין. בנם גיאורג נולד עוד בצ. וחי שם עד שנת 1920, למד רפואה והיה רופא כללי בטמפלהוף. בסביבת ברלין והגר בשנת 1935 לאופר הוט בנוי זילנד. הבן הזה מספר על אביו, שהיה פרנס ראשון בקהלת צ. משנת 1914, והיה ציר בעיריה וחבר בכל החברות וארגונים בעיר. גם הפולנים כבדו אותו מאד, בשנת 1932 צורפו כמה קהלות במדינת פוונה לקהלה אחת לפי דרישת הממשלה הפולנית ויוליוס לימכן היה הפרנס של הקהלות המאוחדות האלה. כשעזב את צ. בשנת 1937 קבל ספר תורה למתנה ואת התעודה הזאת: „הפרנסים של הקהלות המאוחדות באוברניקי 24 החליטו בישיבתם משביעי באפריל 1937 פה אחד, לתת ספר תורה כמתנה לחברים זה שנים רבות מר יוליוס לימכן בצרניקאו, בעוזבו את המולדת העתיקה לזכר ולסימן של תודה לכל התעסקות בצרכי צבור שעשה מן הכבוד ושלא על מנת לקבל פרס.

למשפחה הזאת שייכים עוד: ארטור לימכן, סוחר, עבר מברלין בשנת 1938 לפורטוגל ונפטר שם בשנת 1954. היינריך לימכן, עורך דין ונוטריון, הגר בשנת 1936 לברזיל ונפטר שם בשנת 1941. ליאו לימכן חי משנת 1938 בברזיל כתעשייתן. האחות פרידה נשואה לראו, גרה עד שנת 1920 בפוזנן ובאחרונה בפרנקפורט דאדר, גורלה אינו ידוע 25.

השם קרגר 26 הופיע בכמה משפחות בצ. אף על פי שלא היו קרובים. ראש משפחת אחת היה איציג אברהם קרגר, שנולד באוברניקאו והיה נשוי לגולדה מאירשטיין, גם היא ילידת אוברניקאו, אחרי החופה עברו לצ. קרגר

היה שם בראשונה אופה, אחרי כן פתח חנות מכולת במקום. שניהם מתו בצ. במאה הזאת. בנם הבכור לוי הנולד בצ. ואשתו טיריה ילידת פילנה, עזבו את העיר בזמן הפולנים ועברו לברלין ונפטרו שם. בנם הבכור ארטור קרגר, סוחר נולד בצ. יחד עם אחיו התאום הרברט, חי כעשר שנים בברלין ומשנת 1940 בישראל, כעת בקרית ביאליק. אחיו התאום חי בסאו פאולו. אשתו של ארטור קרגר היא גרטרוד היללר מדייטש קרונה, בת פרנס מפורסם במקום, יש להם בת וחתן ונכדה בקרית ביאליק. אחותו הגדולה פרידה נשואה לדרודנר משטטין, הן מצאו את מותם על ידי הגרמנים וכמו כן בנם היחיד. וכמו כן אח אחר ²⁷.

צאצאי משפחה אחרת קרגר מצ. נמצאים בבואינוס אירס. וגם במעלה החמשה בישראל ²⁸.

שרידי משפחת יוסף לשניק, ²⁹ שהיה נשוי ארבעה פעמים והיו לו עשרה ילדים, חיים בירושלים, כמו אירנה צימט לבית מיכאליס לשניק ושם אמה גרטרוד וויינברג מוריץ אודר ואמליה לשניק גם כן בירושלים, אחרים נסחבו על ידי הגרמנים ואחדים עוד בחיים בארצות הברית.

בין מנהיגי ופרנסי הקהלה והחברות בצ. מופיע פעמים רבות שם משפחת קרון, ³⁰ איזידור קרון ואשתו פאולינה מבית ליונברג השאירו את הבת הדביג שנשואה כעת לונגר בניו יורק, אחיה נפל חלל במלחמת העולם הראשונה, אחותה בטי נשואה ללנדסברגר נרצחה במלחמת העולם השנייה ³¹.

על משפחת רוטשילד, ³² שני אחים קצבים בצ. מודיעה כלתו של מיכאליס רוטשילד, יליד צ. שנפטר בשנת 1918 בשניידמיל, אשתו ריסקין מבית המר היתה ילידת קולמר. הכת בטי והבן מאכס עם משפחותיהם היו קרובות של רדיפות היהודים בזמן מלחמת העולם השנייה. אח אחר של מיכאליס רוטשילד שב ממחנה הרכוז וחי עוד באמשטרדם. כל זה מודיעה כלת מיכאליס רוטשילד, הגברת הדביג אנסבך בתל-אביב ³³.

נתן קוכמן ³⁴ משוקן ואשתו ברטה מנקיל נפטרו בזמן מלחמת העולם הראשונה בצ. בנם מאכס מרקוס ואשתו מלבינה לבית גראופה, נהרגו בצ. בשנת 1939 על ידי הגרמנים. בתם בטי ילידת צ. ונשואה לתידור קירשבאום מאובורניק, חיה בתל-אביב ³⁵.

כשריד היחיד ממשפחת הולץ ³⁶ מצ. כתבת גרטרוד הנקה מווידן בבוריה. ³⁷ כל חברי המשפחה מצאו לפי דבריה את מותם במחנה הרכוז. גיאורג מוויס ³⁸ כתב מלונדון על משפחתו, אביו נפטר בברלין בשנת 1932, אבל גורל אמו הדביג לבית קליין וגורל אחותו לוטה ואחיו ליופולד אינו ידוע לו.

מרטין קוזר ³⁹, בנו של לואיס כהן ⁴⁰ ואשתו לינה כהן לבית לוי, חי עם בנו. שניהם בארצות הברית, יותר אינו ידוע על המשפחה.

בין המשפחות הידועות בצ. מופיעה גם משפחת ראושמן, ⁴¹ על גורלה שואלת הגברת אלי זיטיג מניו יורק. אבל הם נעלמו לגמרי.

כמו כן היתה משפחת נטוויס ⁴² ידועה במקום, מאכס נטוויס ואשתו גרו בצ. עוד בשנת 1939. הובאו משם לוורשה ומתו או הומתו שם בתם פרידה עובה את צ. כבר בשנת 1913. בעלה ושני ילדיה מתו באושוויץ. היא חיה בנוי יורק ומחפשת את המשפחה בלי הצלחה. ⁴³

בנהריה חיה הגב. ברטה אמה הירשהורן לבית זיידה, ⁴⁴ בתו של משה זיידה מצ.

על משפחת אנשיל מודיע הבן ליאו אנשיל בחדרה ⁴⁵. הוריו נולדו בגולנשט והלכו לעולמם בשיבה טובה בצ. בשנת 1929 או 1934. אחיו אדולף הובא ללובלין ומת שם. אחותו ציציליה נשואה להרמן יעקובסון מריחנוב מתה באושוויץ. קימת קרבת משפחה עם משפחת קרון בצ.

ראש משפחת רוזנבאום ⁴⁶ בא מפליבו לצרניקאו. בערך בשנת 1840, שם נולד להם הבן יעקב, נשוי לארנסטינה איוראעל מפניה, ובנם היה זיגפריד, שלמה רוזנבאום, מורה ומנהל בית היתומים באינוברצלב, שיזם את יסוד חברות לטובת עבודות האדמה בידי היהודים הצעירים ועשה לרעיון הזה נפשות רבות במדינת פוזנה על ידי הרצאות רבות משנת 1904 והלאה. אחרי כן היה מנהל מוסד ילדים קשי חנוך. בשנת 1934 ואחרי שהוא ובנו גרהרד היו בבית הסהר בברלין, (והבן נהרג והאב שוחרר בתנאי שלא ידרוש פצויים על הבן הנהרג) עבר לארץ ישראל וחי עם אשתו יוליה מבית גבריאל מסביבת אקצין בירושלים ועובד עוד על אף גילו הגבוה. כי נולד בשנת 1873 בצ. בנו יוליוס היה מורה. בנו מאכס, קצב חי עם משפחתו במונטוידאו ובתו פרידה נשואה להנרי דה פריס, חיה בבואנוס איירס.

ילדי הרב דר. ח. י. ווייל יצאו למקומות שנים, וזכו לבנות את ביתם לאיט, בתו פלורה, נשואה לרופא דר. פפיפר מדיסלדורף, חיה במונטריוול ולהם שלשה ילדים, היא התומכת בספר הזה. הבת פרידה נשואה ליוסף ולק מברסלאו, מורה מנהל ומפקח בגבעת חיים כעת בפתח תקוה, ולהם שלשה ילדים. הבת הצעירה חנה נשואה לאברהם פימנטל ⁴⁷ מאמשטרדם מזרע מגורשי ספרד, חיה בקבוץ עין הנציב בישראל ולהם שלושה ילדים, ששם כעת פלטיאץ. הבן מנפרד, נשוי לפיר סוקמנסקי, בת הרב המנוח סוקמנסקי מליורפול, חי בלונדון, אין להם ילדים. הבן שלום פרופיסור באוניברסיטה בלונדון קנדה, נשוי ללוטה ציונון, להם בן אחד.

ועכשיו נזכיר עוד כמה משפחות שגרו בצ. בסוף מלחמת העולם הראשונה,

אמנם עדיין ידועים לנו רק פרטים אחדים.

משפחת גיריכטר, ⁴⁸ בעלת חנות לבגדים, בשם הראשון אהרן. אשתו

לבית רוזנשטראוך משינלנקה.

זנגר. ⁴⁹ אברהם, בעל חנות של בגדים, מופיע ברשימות של נדבנים. מ. פינקוס ⁵⁰ היה שנים רבות שמש בבית הכנסת. לייזר פינקוס היה בעל חנות בצ. כמה חברים של המשפחה יצאו את המקום לעבר לים לפני תחילת המאה ה'ט"ו. ⁵¹ יסטרוב לוי וזלי היו קצבים, בתו של ל. מתה בת 16 שנה. יוסף בנדיט ⁵² מופיע ברשימות לטובת ארץ ישראל, נשוי לריסכן קליסקי וחי אתה בזמנא, היה סוחר. משה קספר ⁵³ היה סוחר של זרעים וכדומה. סכדי ⁵⁴ כנראה אביו של המורה, היה כתב לעיתונים רבים במדינת פוזנה. וילצק, ⁵⁵ אביו של עורך דין, היה קצב בצ. מאיר מוויס, ⁵⁶ בעל מסעדה, נותן נדבות שונות ביחוד לארץ ישראל, הוא נפטר בברלין בשנת 1927. מיכאל הירש ⁵⁷ היה סוחר בסוסים, אשתו היתה זמן מה בין יושבות ראש של חברת נשים.

משפחת זליגר ⁵⁸ ידועה כנותני צדקה ביד רחבה, ראש המשפחה ישראל זליגר נזכר כבר בשנת 1834 בצ. יוהנה זליגר שרגילה להדליק נר בכל לילה שכחה פעם לכבות ונשרפה בלילה במטה. בני המשפחה האחים זליגר, בעלי בית הרושת לכפתורים בברלין, סדרו בשנת 1903 את 84 מנורות לגן בבית הכנסת. מלבד זה דאגו במדה רבה לקיום הקהלה בצ. וענו לכל בקשה משם, גם אחרי שיצאו כולם ממקום זה.

שמואל זמאל נתן ⁵⁹ היה מנכבדי הקהלה, שהצטיין במלחמת שנת 1864. בשנת 1914 התקיים בצ. נשף חגיגי לרגל יום החמישים של הנצחון בדיסל וחבר החיילים הותיקים הוקיר ביחוד את זה והקדיש לו ולמעשיו את כל הערב. אחרי תום המלחמה קבל נתן כמה אותות כבוד ובתעודה שנמסרה לו כתוב „הצטיין גם בשעת שלום וגם לפני האויב בצורה מצוינת ביותר“. כשהגיע לגיל של תשעים בשנת 1931 זכרו עוד את מעשיו. והוא אז כבר בברלין, ושם נפטר בשיבה טובה.

גוטשריי ⁶⁰ היה סוחר בעורות במקום, על הרופא כבר דברנו, בתם יוהנה היתה נשואה להרמן רוזנטל ומתה 1901 בנישטד ביי פינה ונקברה בצ. י. ויטקובסקי ⁶¹ היה סוחר במשקאות חריפים. אשתו היתה פעילה בחברת נשים במקום. פרוסט ⁶² היה בעל חנות מכולת בצ. יעקב ליפשוט ⁶³ בעל חנות לבדים ולבגדי נשים הופיע ברשימת הנדיבים. לוי ⁶⁴ היה שצן. לויקטור ⁶⁵ היתה חנות של כלים בית. לאח אחר היתה חנות ומסחר בעצים. זלי ויקטור נפטר ביוהניסבורג, דרום אפריקה, בשנת 1954. מאכס רוזנטל היה סוחר בתבואות.

לשליימר נתנה ממשלת פרוסיה את הרשות למכור את הפיס להגרלה הממשלתית ⁶⁶. עבודה מכובדת מאד. זמן מה היה בית מרקחת בידי יהודי בשם מוקראור ⁶⁷. הרמן סימון ⁶⁸ היה עסוק במסחר בהמות וגם בעל חנות מכולת,

מריה בייטלר ⁶⁹ לבית קספרי ואלכס בייטלר נפטרו בברלין בשנת 1936. ננטה כהן לבית קספרי נפטרה בברלין בשנת 1938. זמן מה אחרי יום הולדת של שמונים.

יוהנה ברי ⁷⁰ לבית כהן נפטרה בניו יורק בשנת 1950. יני שונפילד לבית לשניק, חגגה שם את יום הולדת השבעים בניו יורק בשנת 1955. ⁷¹

כל הידיעות הללו מוכיחות את הפוזר הרב של המשפחות שישבו שנים רבות בצ. ויצאו בעקר אנוס על ידי המצב שנוצר אחרי 1919 ואחרי 1933. רובם שמרו אמונים לעיר המולדת וראו את עצמם תמיד כבני העיר הזאת, בה ישבו אבותיהם ובה גודלו וישבו גם הם.

מתוך מכתבו של מר א. קרנר על הרב דר. ווייל הי"ד. הרב דר. ווייל ע"ה היה יהודי צדיק מעמקות נשמתו. בהתאם לתכונה הזאת כבדה אותו כל הקהלה מאד מאד. דר. ווייל היה גם ביחסים טובים עם כהני הדתות האחרות בעיר. לא אשכח אף פעם אמונתו הכנה. מכתב מקרית ביאליק, ספטמבר 1956.

פרק יב

סקירה כללית

קורות קהלת צרניקאו בזמן הפרוסים מוכיחים, שהיתה לקהלה מסורת אבות. מנהיגי הקהלה, הרבנים והפרנסים, שמרו על המסורת הזאת במיטב יכולתם.

הקהלה היתה קטנה, ואנשיה יצאו לערים יותר גדולות, אבל כל מוסדות הקהלה פעלו בלי לאות ובלי הרף, ובמסגרת מדינת פוזנה היה לקהלת צרניקאו שם מכובד, גם הודות לרבניה ולמוריה.

תמיד ישבו יהודים במועצת העיר וקולם נשמע ודעתם נתקבלה. היחס בין היהודים ואינם יהודים היה טוב, והקשרים בין אחד לשני לא סבלו משנאה מיוחדת או ממעשה איבה.

אבירה גדולה היתה ליהדות גרמניה וליהדות בכלל, כשעברה העיר לשלטון הפולנים, אנשי הקהלה הפוזרים והנשארים, שהתישבו בכל חלקי העולם, ביחוד בישראל ובארצות הברית, שכחו במשך הזמן את הירושה היקרה שקבלו, אבל לא שכחו את העיר בה ישבו הם או אבותיהם, וכל יחסיהם ליהדות באיוז צורה שתהיה ובאיוז מקום שיהיה, רק פרי החינוך והדוגמה מימי נעוריהם. על כן יזכר שם העיר ושם הקהלה לברכה! מזמן הפולנים נקראת העיר בשם צרנקוב 1.

כמה שורות ממכתב מר וינמר שליימר מהרצליה נוף-ים, ישראל
על הרב דר. ווייל הי"ד:

„דר. ווייל, איש קפדן מאד ונואם מצוין. נתן את השעורים לדת בבית הספר הגבוה בעיר לילדים ולילדות. כולם היו צריכים להשתתף בשעור זה, זאת היתה חובה מטעם החוק. ומשום זה היה בכוחו, אם הציון בדת לא היה טוב, להכשיל תלמיד ולהשאיר אותו בכתה, את השעורים נתן הרב על פי רוב בבתי הספר האלה. לפעמים גם בחדר של בית הכנסת הקטן, בו במקום התפללו בחורף יום יום. החדר הזה נמצא בבית הספר היסודי, מול בית הכנסת שם גרו גם כן הרב, המורה והחזן“.

מכתב ממאי 1956

ה ע ר ו ת

להקדמה

1. Aus Vergangenheit und Gegenwart der Juden und der jüd. Gemeinden in den Posener Landen, nach gedruckten und ungedruckten Quellen von Dr. A. Heppner und J. Herzberg. Koschmin-Breslau 1903 — 1928.

2. J. Klemm: Kurzgefasste Geschichte der Stadt Czarnikau, Czarnikau 1893.

לפרק ב. האוכלוסיה היהודית.

1. M. Laubert: Die Judenfrage auf dem Posener Provinziallandtage von 1827 und 1843 ב Zeitschrift für die Geschichte der Juden in Deutschland, Berlin IV (1932) p. 32 — 33.

2. Statistisches Jahrbuch des Deutsch — Israelitischen Gemeindebundes in Deutschland, Berlin ברלין משנת 1886 עד 1924.

3. Alfred Marcus (Pinne): Zur Ostmarkenfrage: Im deutschen Reich, Berlin 16 (1910) Heft 1. Januar 1910 p. 4 — 8. ע' מאמר „Die Abwanderung aus den Kleinstädten“ Der Sabbath, Berlin 10 (1910) Nr. 6. — 7. Juni — Juli 1910. p. 31 — 33.

4. S. Neumann: Zur Statistik der Juden in Preussen. Berlin 1884. p. 44.

5. Zeitschrift für Geschichte der Juden in Deutschland. (1935 Heft 2. p. 115 לפי Allgem. Preussische Staatszeitung von 1838).

לפרק ג רבני הקהלה:

1. הרב דר שלמה פופר Dr. S. Popper

2. הרב יהודה לייב בלשקה היה בשינלנקא ראש ישיבה, ממנה יצאו מאות

תלמידים, ורבים מהן כהנו כרבנים במדינת פוונה. Rabbi L. Blaschke. 3. שם הדיסטריקט של דר. פופר: Zwei metaphysische Abhandlungen

4. Strasburg, Westpr. 5. Zions Herstellung. 6. Berlin 1922. 7. Dr. A. Salvendi, Bad Dürkheim. 8. Inspektor. ש. גוטליב, אהלי שם⁷

9. JPr 5 (1874) p. 213 10. All. Israélite Universelle 11. י"ד ע"י הרב

אליעזר 5. זיכרמן בליק, פרוסיה מזרחית. 12. „Unser Berater“ 13. Rabbi. S. Brann-Schneidemühl. 14. Rabb. S. Wäldler, Schönlanke. 15. Rabb.

Dr. L. A. Rosenthal. Rogasen. 16. Rabb. Dr. L. Wreschner

- Samter. 17. Rabb. Dr. S. Freund. 18. Zeitsätze im Arabischen.
 19. ערך החכרות האלה היה גדול בגרמניה, הן הפיצו תורה וחכמה והיו גורם
 חשוב לענינים חברתיים בקהלות 20 נקראו Heinrich 21. Protestrabbiner.
 Lewin Weyl. 22. Die jüdischen Strafgesetze bei Flavius Josephus
 in ihrem Verhältnis zu Schrift und Halachah. Berlin 1900. 162 pp.
 23. את הדרשה הזאת וכמה אחרות, וגם כתבי יד על הרצאות שונות קבלתי מהבת
 פלורה פייפר במונטריול וכך עמדתי על חוכנם וענינם. R. Simon Hurwitz.
 היה דיין בלויפציג והו"ל את מחזור ויטרי בהוצאה מדעית. נולד בטיטאן.
 הרב ווייל הקדיש לו מאמר הערכה ב. J Pr 15. 3. 1900 109–10.
 25. Vereinigung der Rabbiner zur Wahrung des orthodoxen
 Judentums in der Provinz Posen. 26. „Ein Mahnwort an Israels
 Frauen und Männer“. 27. „Richtlinien zu einem Programm für
 das liberale Judentum“. 28. Jüdisch Literarische Gesellschaft,
 Frankfurt am Main. 29. Israel 30. Rose Haurwitz. Aron – Köni-
 gsberg. 31. Schleimer הרצליה „blendender Redner“. 32. Caspari.
 33. Düsseldorf a. Rh. 34. Verein zur Wahrung der Interessen
 des orthodoxen Judentums im Rheinland, Sitz Köln a. Rh.
 35 22. Juli 1921.

36. השיר ליום הולדת השבעים וחמש של הרב דר. ה. ווייל.

אמסטרדם ו' אלול, תשא לפ"ק.

אדוננו, מורנו ורבנו !

ליום מלאת לך שבעים וחמשה שנים לטובה באו תלמידך ואוהבך ומוקירי

ערכך להקריב תורת לבם ולקרוא לך מזל טוב !

אדוננו, מורנו, ורבנו !

מנעורך עמלתי ויגעת ומצאת כדי מדתו בש"ם ופוסקים והיה ראשית ממלכתך

בק"ק משערניקאא כעשר שנים. ואח"כ נבחרת לשרת בקודש בק"ק דיססעלדארף

בקהל יראים, ושם עמדת בפרץ כחומת הברזל נגד המתחדשים והוראת להם את

דרך ילכו בה ואת המעשה אשר ישעון לחיזוק האמונה. כושל יקימו מליך וברכים

כורעות תאמין, וגם אחר שנשמת מדיססעלדארף ובאת לק"ק אמסטרדם נאספו אליך

תלמידך ואנשי ברייתך ולמדת עמכם בעיון רב בכל לב ונפש.

ולכן נשיר יחד שיר ידידות לכבוד אדמו"ר הרב הג' מהור"ר חיים יהודה

בניגון משה שמח

ווייל נ"י.

חיים של תורה בחרת מנעורך

יראת שמים היה ראשית חכמתך

נעת בתורה ודרשת היטיב ככינתך

מעמקי ים התלמוד יאיר אור פניך.

ידעת לאסוף חכמה ועלית למעלה
 היית רב ומורה, במשטרניקאו הקהלה,
 ואחרי כן בריססעלדארף, ושם בקהל יראים
 דרכך היה לחזק תמימים וישרים
 העמדת שם הרכה תלמידים הגונים.

ובאת לאמשטרדם, לקהלה מפוארה
 וגם כאן זכית להרביץ תורה
 ישמחו השומעים חכמתך ולמודך הברורה
 יברכוך היום שתזכה לכה ולגבורה

חיים ושלום תראה עוד בימים
 זכות מעשיך הטובים יעמוד לזרעך
 קדוש ברוך הוא ימלא משאלותיך
 עד מאה ועשרים שנה, בתוך משפחתך.

השיר חובר לפי המסורת מאת הרב יחזקאל דוקיס מאלמונא. שגם נמלט
 לאמשטרדם: יש לתקן למעלה עמ' 18 שורה 25 השבעים וחמש.
 37. Martin Beradt. 38. Szyzmann, Jacob Renzer. עם
 שום דבר ידוע עליו ממקור אחר. Charleston S. C. U. S. A.

לפרק ד' חברות הקהלה

1. Chewra Kadisha ubikkur cholim. 2. J. Zlotnitzki. Janower.
- J. Sängcr. A. Mandel. 3. Nathan Federmann. 4. Meyer Simonsohn
5. J. Lemchen. 6. Bekleidungsverein 7. Isr. Armenverein. 8. J
- Nadel. 9. Verein zur Unterstützung fremd. Armen. 10. Isr.
- Armenkasse. 11. Lemchen. 12. Verein für jüdische Geschichte
- und Literatur. 13. Dr. Blöde Zionistische Ortsgruppe. 14. Cen-
- tralverein deutscher Staatsbürger jüdischen Glaubens. 15. Freie
- Vereinigung für die Interessen des orthodoxen Judentums.
16. Hilfsverein der deutschen Juden (Sitz), Berlin. 16 a G. Gal-
- ewski. 17. Verein zur Förderung der Bodenkultur unter den
- Juden Deutschlands. 17 a N. Federmann. 18. Benno Schaul.
19. Frl. Rose Kirstein. 20. Der Israelit Mainz. 44 (1903) p. 1998
- Czarnikau.

הערות לפרק ה' הקהלה

1. המגיד ליק הוצ' א. ל: זילברמן 14 (1870) Hamagid Lyck; Ostpreussen

p. 98. 2. Michelsohn. 3. G. Cohn. 4. Josef Hirschberg. 5. Dr. Wolf Berlowitz. 6. Koschmin. 7. S. Gerson. 8. Magnus, Georg. 9. Magnus, Leo. 10. Wilczek. 11. Krefeld. 12. Michael Abraham. 13. M. Gellis. 14. Beuthen. 15. Isidor Lübeck. 16. Louis Lewandowski. 17. Fürth. 18. Dr. Eva Spitzer. 19. Prof. Shalom Weyl. 20. London, Canada. 21. M. Rauschmann. 22. Dr. Heinrich Gottgetreu. 23. Dr. Georg Lemchen. 24. New Zealand. 25. Leo Ansel. 26. Dresden. 27. Georg Sawady היה בכרלין מנהל בית הספר לרת לידרים ככרי פה. 28. Prof. Leopold Löwenherz. 29. Artur Schweriner. 30. Oscar Schweriner. 31. Vossische Zeitung, Berlin.

הערות לפרק ו' בית הכנסת

1. Netze. 2. Töpfermarkt. 3. Döbling. 4. Nadel. 5. Gebr. Seliger. 6. Schönlanke. 7. את התאורים על בית הכנסת קבלתי מאת המורים Rosenbaum. Sinasohn. Ansel. זינון ואנשי זמר ו. שליימר. 8. את התאריך של הנוכת בית הכנסת הוצאתי מספרו של י. קליס, בו S. Schleimer. עיינה גיסתי בכרלין בספריה הממשלתית, תודתי נחונה לה גם כאן.

הערות לפרק ז' בתי הספר

1. גיסתי חגב. ה. פוונר ראתה את הספר בספריה הממשלתית בכרלין, תודתי נחונה לה גם כאן. J. Klemm לפי הספר של 2. Salinger. Gabriel Moritz. 3. A. Löwenthal. 4. Louis Walter. 5. Lobsens. 6. Dr. Gotthelf Walter-Bromberg. 7. Riess. 8. Nakel. 9. Max Sinasohn. 10. Schönlanke. 11. Benno Lewin, שרצה ליסד ארגון הנוער לפי דברי שר שליימר.

לפרק ח' בית הקברות.

1. Oder. Judenberg. 2. "W r 1940 — 41 okupani zabrali z cementarza tamtejszego wszystkie pomniki — nagrobki oraz parkan. Odbilo sie to podczas likwidacji ludnosci zydzowskiej Czarnkow. W r 1943 obszar cementarza zostal przez barbar zyncow hitlerowskich calkowicie zniwelowy". Zydzowski Instytut historyczny, Warszawa Al. Gen. Swierczewskiego 79 תתום ע"י Dyrektor Prof. B. Mark. 15.11.1954 מכתב

לפרק ט' חיילים יהודים.

1. Samuel Nathan. 2. Samter. 3. Königgrätz. 4. Bernhard Joelsohn. 5. Theodor Silberberg. 6. Michaelis Wronker. 7. Sally Dannenbaum. 8. Ernst Crohn. 9. Löb Joseph. 10. Willy Rauschmann. 11. Gustav Rosenbaum. 12. Max Schaul. 13. Hermann Seide. 14. Max Witkowski. 15. Martin Frost. 16. David Grünberg. 17. Hermann Lübeck. 18. Max Salinger. 19. Albert Löwenthal. 20. Nathan Simon. 21. Gustav Rosenbaum. 22. Gerson Bier. 23. Leo Karger. 24. Julius Rauschmann. 25. Dr. Wolf Berlowitz.

Die Jüdischen Gefallenen des deutschen Heeres, der deutschen Marine und der deutschen Schutztruppen 1914 — 1918, ein Gedenkbuch, herausgegeben vom Reichsbund jüdischer Frontsoldaten (Berlin) 1932.

לפרק י' על היחס לארץ ישראל

1. Rabbi Jakob Ettlinger, Altona. 2. Rabb. Dr. I. Hildesheimer, Berlin. 3. Dr. Adolf Salvendi. 4. Bad Dürkheim, ע' הערה 11. 5. Löb Schweriner. 6. M. Schweriner. 7. Elka Schweriner. 8. חלה — Geld. 9. Dr. Hugo Salvendi, רופא, Frankfurt am Main. 10. A. Mandel. 11. יעקב אריה סלפנדי ז"ל ופעילותיו למען ארץ ישראל. 12. Aron. 13. ב. פוזנר. 14. מאמרו של עק'. 15. 136—146. 16. חמדת ישראל, ירושלים תש"ו. 17. N. Seliger. 18. Der Israelit, Frankfurtmain 59 (1918) Nr. 33. p. 6. 19. ביחוד יש להזכיר חברה כ"ח בפריז, הנודעת בכל. 20. העולם בשם העיוני: Alliance Israélite Universelle, Paris.

הערות לפרק יא. המשפחות

1. Nelken. 2. ממנו רוב הידיעות. 3. M. Lewin. 4. Bach. 5. ממנה רוב הידיעות. 6. Magnus. 7. Ury. 8. רוב הידיעות מדר. ארנסט מנגוס. 9. Löwenthal. Kassel. 10. Caspary. 11. Kolmar. מקודם Chodziesen. 12. רוב הידיעות ממר וגם אחרי כן שוב. 13. Nathanael. 14. ממנה רוב הידיעות. 15. Frost. 16. Herbert Schmuckler. 17. רוב הידיעות מהגברת. 18. Hertha Schmuckler. 19. Sally Schocken, Santiago de Chile. 20. Schleimer. 21. Woloszowo Kielce. 22. הידיעות הן ממר.

- Sigmar Schleimer. Edith Schleimer. 23. Lemchen.
 24. Obornik, בפולנית Oborniki. 25. Dr. Georg
 Lemchen, Upper Hutt, New Zealand. 26. Karger.
 27. רוב הידיעות. 28. David. 29. Arthur Karger
 בקרית ביאליק, המעונין מאר בכל דבר, 30.
 Karger. 31. רוב הידיעות מהגב. 32. Leschnik.
 33. Zimmt. 34. Crohn. 35. H. Senger,
 New York. 36. Rothschild. 37. Hedwig
 Ansbach. 38. Kochmann. 39. מננה הידיעות האלה.
 40. Holz. 41. Gertrud Henke, Weiden,
 Oberpfalz. 42. Moses. 43. Martin Coser.
 44. Louis Cohn. 45. Rauschmann. 46.
 Nathusius. 47. Frieda Förder, New York.
 48. Emma Hirschhorn, Seide. 49. Leo
 Anschel. 50. Rosenbaum-Polajewo. 51.
 Pimenteli-Paltiel. 52. Gerechter. 53.
 Sänger. 54. Pinkus. 55. Jastrow. 56.
 Bendit. 57. Casper. 58. Sawady. 59.
 Wilczek. 60. Moses. 61. Hirsch. 62.
 Seliger. 63. Samuel Nathan, Posener
 Heimatblätter, Berlin 6, 5, Februar 1932.
 p. 23. Fam. Nachr. 64. Gottgetreu. 65.
 Witkowski. 66. Frost. 67. Lipstadt.
 68. Lewin. 69. Victor. 70. Schleimer-
 Königlicher Lottereeinehmer. 71. Mokrauer.
 Hermann Simon. 72. Beutler. 73. Bry.
 קרגר. 74. מר א. 75. קרגר. 76. Leschnik
 — Shoonfield. 77. בקרית ביאליק.

הערה לפרק יב.

1. Czarnkow.

riner. After her death a chest full of letters from Eretz Israel was found. Then Mrs. Mandel collected the alms. Moreover money was sent to Erez Israel through Alliance and Agudath Jissroel.

Chapter XI. Jewish families of Cz. in the world.

This chapter contains a list of many families that lived in Cz. for many years, emigrated after 1919 or after 1933 and scattered all over the world. The present domicile of these families will be found in this list.

Chapter XII. Conclusion.

To conclude this little study, we may say that the community of Cz. did her best as a Jewish community. Her members did a lot for the benefit of the community and for the maintenance of all that is holy to us.

These pages were written in honour and eternal memory of the community of Cz. We express our thanks to all those who contributed different material to the edition of this book.

Many thanks also to the translator Dr. Witkowski in Tel-Aviv.

1894 and then lived in Berlin, his son was Rabbi Dr. G. Walter. The teacher Riess died in Cz. in advanced age. In 1907 there was only one class in this school. The teacher Cohn, succeeded to Mr. Walter, and then Mr. Max Sinasohn, and after him Benno Lewin, who went 1919 to Berlin. There were only 30 pupils in this school. Rabbi Dr. Weyl was the principal of the religious school where he gave a good deal of religious teaching. This teaching was the basis for the religious instruction of many pupils, who remember and remember even now their great rabbi and teacher.

Chapter VIII. The cemetery.

The old cemetery was probably near to the new synagogue. This place has the popular name of Judenberg. But there is nearly no remainder of the old cemetery. The new cemetery, dedicated in 1819, was kept and looked after very well. There was standing a tabernacle suitable for the ablution and for the funeral sermon. There was also the flat of the non-Jewish gardener, who worked there for many years. In the years 1940-41 nazi hords stole all the tombstones; in 1943 they levelled the cemetery with the ground.

Chapter IX. Jewish soldiers in the Germany army.

Samuel Nathan distinguished himself in the 1864 — war. He died at advanced age an Cz. in 1932. B. Joelsohn, Th. Silberberg and Michaelis Wronker took part in the war against the French in 1870 — 1. Many fell in action during the First World War, many received medals and promoted to high ranks.

Chapter X. The relationship between Gz' and Eretz Israel.

A lot of money was sent from Cz. to Eretz Israel, especially on the initiative of Rabbi Dr. Adolf Salvendi of Dürkheim. Pious women gave their alms, which were collected in a special box. This collection was administered by Mrs. Elka Schwe-

VI

Gottgetreu, and Josef Hirschberg, who was the chief of the community for many years, may be mentioned particularly. 3. Distinguished men within the community were the physicians Dr. Michelsohn and Dr. Wolf Berlowitz. 4. Distinguished members who later left Cz.: Georg and Ernst Magnus. Josef Wilczek, advocate. Michael Abraham, Teacher and writer of text-Books. M. Gillis. Shochet. I. Lübeck, cantor. Dr. Popper, physician., son of the rabbi. Prof. Shalom Weyl, son of Rabbi Dr. Weyl. Dr. Rauschmann, physician. Dr. Gottgetreu, physician. Dr. Lemchen, physician in New Zealand. Leo Anshel, teacher. Georg Sawady, teacher. Prof. Leopold Löwenherz, well known physicist. Artur Schweriner, stenographer in the German Parliament. Oscar Schweriner, well-known journalist, he also wrote some books.

Chapter VI. The synagogue of Czarnikau.

The dedication of the new synagogue took place September 1879. The high building, erected on a rather high hill, was built of red bricks. There were three entrances from the street, the middle one for men, the two at both sides for the women. From the entrance they came to an ante room where they prayed on week-days. A double-door opened to the hall. A broad middle passage led to the place of the cantor and the aron hakodesch the holy ark. There were many ornaments in the synagogue and the ark. Upstairs, on three sides, there was the balcony for the women. Most of the lamps were of silver. From 1903 gas was used, a present of the Seliger Family. In 1939 the Germans destroyed this beautiful building completely.

Chapter VII. The schools of the community.

We must distinguish between the elementary school of the government and the religious school of the community. The elementary school was founded in 1830's and had more than 100 pupils at that time. There were yet 3 classes in 1858. In 1878 this schools entered a new building. The teacher Louis Walter worked in this school for many years, till he retired in

1913 Rabbi Dr. Weyl was the treasurer. 3. The Frauenverein was administered by Mrs. Weyl and Mrs. Popper and in the last time by Mrs. Simonsohn and Mrs. Lemchen. 4. The Verein für jüdische Geschichte und Literatur was founded by Dr. Freund and generously supported by Rabbi Dr. Weyl, who lectured every year. The association subscribed to six Jewish weeklies and distributed them among the members of the community, invited different lecturers and maintained a library of more than 200 books. 5. For a certain time, there existed a branch of the Zionistische Vereinigung after the lecture of Dr. Blöde in 1907. There were few members, who were not very active. 6. From 1913 there was a branch of Centralverein deutscher Staatsbürger jüdischen Glaubens, but the name of the president and the functions of this association are not known. 7. The Gesangverein Kol rinnah was founded in 1893, the president was the teacher Cohn. Mr. Nathan Federmann, Mr. B. Schauj and Mrs. Rosa Kirstein were the initiators,

Moreover some members of the community of Cz. were members of the great associations of Germany: 1, Esra zur Besiedlung Palästinas und Syriens, 2. Lemaan Zion — Palästinensischer Hilfsverein. 3. Agudath Jissroel. 4. Freie Vereinigung für die Interessen des orthodoxen Judentums 5. Hilfsverein der deutschen Juden. 6. Alliance Israélite Universelle. 7. Verein zur Förderung der Bodenkultur und des Handwerks unter den Juden Deutschlands.

Chapter V. The Community.

The tendency of the community was always orthodox. As an evidence, 1. there are the rabbis from generation to generation and an instructive article about the community of Cz. that appeared in the weekly Hamagid, Lyck in 1870. The Mikweh and the kaschruth were taken care of excellently. No whatsoever changes or reforms were introduced in the synagogue. 2. The chiefs of the community were of the most distinguished families and administered the community from generation to generation e. g. of the families Michelsohn. Federman. Karger.

IV

the community, in the Hevra Kadisha as well in the association for Jewish History; he was pleasant in his demands and in his functions, composed special prayers in German for young married couples and women in kindred, lectured outside Czarnikau about juridical problems, was a faithful member of the association of Rabbis in the province Posen, where he mostly dealt with questions of the traditional law, and supervised the kashrut with zeal. When the liberal rabbis congregated in 1911 in Posen in order to lay down the new course, he was one of those who eagerly opposed them. In a peaceful way, he led his community up to the first world war, which shattered the basis of the community and forced him to leave the community that he loved so much. In 1919 he left for Düsseldorf, where he became the rabbi of the orthodox community. But sorrow did not leave his house his wife Rosa née Haurwitz, died at the age of 51. At the time of the persecutions, the sorrows increased from day to day till 1937 he left for Amsterdam, taking with him his great library. In Amsterdam, he met many acquaintances and friends and, on many occasions, he could lecture and teach, in different circles. There his friends celebrated his 75th birthday. From there he was brought to Bergen-Belsen and from there to Aushwitz where he died on November 11th 1943. He was buried without the traditional rites and without a funeral oration. Let us not forget this noble, pure man and perpetuate his memory for ever and ever. May G'd revenge his blood!

Chapter IV. The associations of the community —

The spiritual and social achievements of these associations deserve praise. Some of them already functioned before the foundation of the community as such. 1. The chevra kadisha the task of which was visiting the sick and arranging the funeral already existed in 1858. From 1896 Nathan Federmann was the president and Meir Simonsohn and Rabbi Dr. Weyl worked with him. 2. Kinderbekleidungsverein existed from 1858. The Armenbekleidungsverein was linked with him. From

Chapter III:

The rabbis of the community.

The first acknowledged rabbi was Dr. Shlomo Popper, born in the province Posen, known as translator of Rabbi Zvi Hirsch Kalisher's „Drishat Zion“ into German. He was born in Lissa in 1815 and died in Czaŕnikau 1891. He was the Jewish school inspector, wrote some articles and was the faithful shepherd of his community. His wife died in Posen (city) in the house of her son in 1911 and was buried at her husband's side.

There followed him the rabbi Dr. Shmuel Freund, born in Silesia. He began his work in 1893, raised the standard of the school, was a beloved teacher and rabbi. The community did him great honour when he recovered from a prolonged illness. He was in Czarnikau and in other places one of the founders of the associations for Jewish history and literature. In 1898 he went to Ostrowo, and from there to Hannover, where he died in 1939.

After an interval there came to Czarnikau the rabbi Dr. H. L. Weyl, who was born in Rogasen of a family of rabbis. He was the pupil of Rabbi Shimon Horwitz, publisher of „Machsor Vitry“, in Leipzig, studied at the Jewish Theological Seminary in Berlin (founded by Rabbi Dr. I. Hildesheimer) and took the Ph. D. with a dissertation about the relations of Flavius Josephus to the Torah, „Die jüdischen Strafgesetze bei Flavius Josephus in ihrem Verhältnis zu Schrift und Halacha (Mit einer Einleitung: Flavius Josephus über die jüdischen Gerichtshöfe und Richter), Berlin 1900 (162 p.) The Jewish penalty laws at Flavius Josephus in their relation to the Holy Scripture and Halacha, (with an introduction: Flavius Josephus about the Jewish courts and judges).“ His first sermon, delivered in February 1901, made a strong impression; it was based on the words of the prayer "to learn and to teach, to keep and to do" and showed in detail his way in the future. The whole community felt his tendency to love and peace. Dr. Weyl was very active in all the institutions of

Summary in English

Introduction :

This book is the summary of a greater work about the communities in the province of Posen (Poznan) under the Prussian regime. A comprising book about this subject, called „Aus Vergangenheit und Gegenwart der jüdischen Gemeinden in den Posener Landen“ was already written by Heppner-Herzberg. In our book the author pays more attention to the schools in the communities and to the Jewish families there. In the above mentioned book by Heppner-Herzberg only five pages are devoted to the whole community of Czarnikau. The book already appeared in 1903, whereas our book describes the fate of the community also after 1903.

This book is published only thanks to the support of Mrs. Pfeiffer-Weyl in Montreal, in the hope, that in course of time similar booklets about other communities will be published.

Preface :

There is no doubt that Jews were already living in Czarnikau in the 18th century, but our knowledge about them is barely sufficient. Among the eminent persons of the town we hear about some famous cantors and two rabbis, who published their books in Amsterdam and Breslau.

Chapter II :

Up to the Middle of the 19th century, there lived in Czarnikau a relatively great number of Jews, in 1849 — 1111 Jews. Then came a considerable decline, so that in 1880 only 896 and in 1901, within a population of 4860, only 544 Jews lived in Czarnikau. There were different reasons for this emigration: on the one hand, the Prussian regime and the Polish antisemitism and, on the other hand, the chance to give the children a high education and the adults a suitable culture. When the Polish rule began in 1919, only about 440 Jews lived in Czarnikau.

PROVINZ POSEN · POLITISCH.

The map of the province Posen according to the book of Adolf Tromnau : Heimatkunde der Provinz Posen, neunte Auflage, Leipzig und Berlin.

In memory of Rabbi Dr. Heymann Lewin
(Heinrich) WEYL, the last rabbi of the
community of Czarnikau.

The Annals
of the Community of Czarnikau (Czarinkow)

with a map and two pictures

by
Rabbi Dr. A. B. POSNER

Jerusalem 1957.